

UDK 262.13 "1622/1623"
808.62 "1622/1623" (093)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 02. X. 1997.

Papinski dekreti iz godina 1622. i 1623. o osnivanju katedri za hrvatski jezik na europskim visokim školama i sveučilištima

Stjepan Krsić

Papinsko sveučilište Sv. Tome Akvinskoga, Rim, Vatikan

Papinski dekreti o uvođenju hrvatskog govornog jezika u nastavni program europskih učilišta i sveučilišta imaju veliku kulturnu i znanstvenu važnost. Oni najbolje pokazuju što se u to vrijeme mislilo i planiralo na papinskom dvoru, što ni u kojem slučaju nije moglo ostati bez utjecaja na tijek kasnijih zbivanja, naročito kad je riječ o potrebi stvaranja i izboru hrvatskog književnog jezika. Mišljenja starijih pisaca o starosti, ljepoti i izvornoj čistoći hrvatskog dalmatinskog jezika mogla su samo ubrzati taj proces, naročito ako se ima u vidu činjenica da je učenik poljski kardinal Hosius svoje posljednje godine proveo upravo u Rimu. Sve to baca sasvim novo svjetlo na položaj, ulogu i važnost hrvatskog jezika kako u hrvatskim etničkim granicama, tako i izvan njih.

1. Kongregaciju za širenje vjere (lat. *Congregatio de Propaganda Fide*) - skraćeno zvanu Propaganda - službeno je ustanovio papa Grgur XV. (1621.-1623.) 22. lipnja 1622., nadahnuvši se na onomu što su za promicanje misija učili njegovi prethodnici pape Pio V. (1566.-1572.), Grgur XIII. (1572.-1585.) i Klement VIII. (1592.-1605.) u svrhu promicanja kršćanske vjere u nekršćanskim i nekatoličkim krajevima i zemljama. Njezinu je upravu sačinjavao zbor trinaestorice kardinala i dvojice prelata kojima je stajao na usluzi jedan tajnik. Tako je Kongregacija preuzela brigu o sustavnom organiziranju misija, o odgoju misionara, o njihovoj slanju u zemlje i krajeve u kojima Katolička crkva nije postojala ili je bila u manjini te o vođenju svih važnijih crkvenih poslova na takvim područjima. Papa Urban VIII. godine 1627. dovršio djelo svog prethodnika, ustanovivši poseban zavod koji nosi njegovo ime (*Collegium Urbanum*) za odgoj misionara iz redova svjetovnog klera.¹ U skladu sa svojom djelatnošću Kongregacija je

¹ Usp. G. B. TRAGELLA, *Le origini della S. Congregazione de Propaganda Fide*: "Rivista di studi missionari", IV. (1922.), 147-163; G. STANGHETTI, *Prassi della Congregazione de Propaganda Fide*, Roma, 1943.; N. KOWALSKY, *La Sacra Congregazione ed il Collegio Urbano de Propaganda Fide*: "Annali delle Missioni" (Roma, 1954.) 33-36; A. MULDER, *Missionsgeschichte. Die Ausbreitung des katholischen Glaubens*, Regensburg, Verlag Friedrich Pustet, 1960., str. 259 - 288.

već g. 1626. osnovala posebnu tiskaru zvanu *Polyglotta* za izdavanje knjiga nužnih za apostolat na raznim jezicima.²

Osnutak Kongregacije za širenje vjere zbio se u vrijeme velikog i, nadasve, naglog širenja europskog duha i mentaliteta usljed velikih geografskih otkrića krajem XV. i početkom XVI. st., kad se iz temelja promijenila ne samo slika o svijetu nego i o čovjeku. Otkrićem Amerike (1492.), novog plovnog puta za Indiju (1497./1499.), oplovljavanje zemljine kugle (1519.-1522.) bili su događaji uz koje je na jedan ili na drugi način bila vezana sva sudbina svijeta. Tada je, naime, europski čovjek - čiji se obzorje dotle uglavnom ograničavao na uske okvire vlastitog kontinenta, jednog dijela Azije i sjeverne Afrike - stupio u dodir s dalekim, dotad posve nepoznatim narodima, rasama, kulturama, civilizacijama i vjerama, što je imalo nesa- gledive posljedice za budućnost svijeta. Dvije polovine čovječanstva, koje se dotad uopće nisu poznavale, počele su se zbližavati da bi kasnije postale jedinstvena cjelina.

Ovi krupni događaji nisu, dakako, mogli ostati bez dalekosežnih kulturnih, gospodarskih, po- litičkih, društvenih i vjerskih posljedica na "starom" kontinentu. Sredozemno more koje je dotle - ovisno o prilikama - povezivalo i razdvajalo brojne narode na svojim obalama, malo- pomalo prestalo je biti "sredo-zemno". Atlantski, zatim Tihi i Indijski ocean počeli su preuzi- mati njegovu dotadašnju ulogu, postavši s vremenom ne samo mjesto susreta nego i sučeljava- nja i sukobljavanja interesa velikih naroda, a o njihovu ishodu ovisila je sudbina svijeta.

Zahvaljujući proširenju vidika do neslučenih razmjera, čovjek je konačno shvatio da je ljudski rod jedan i jedinstven, jednako kao što je svijet jedan i jedinstven. No iako nakon svih tih pro- mjena Europa nije više bila "glavni" kontinent, ne može se zaniijekati da je upravo s geograf- skim otkrićima počeo prevladavati europski utjecaj na ostale kontinente.

Tim novim prilikama vrlo brzo se prilagodila Katolička crkva. Nije beznačajno napomenuti da su se na brodovima ne samo Kristofora Kolumba nego i drugih onodobnih istraživača i tr- govaca gotovo uvijek nalazio po koji misionar, koga - za razliku od trgovaca - nisu zanimala mirodije ni cijene toliko traženih proizvoda u Novom svijetu, Indiji, Kini ili Japanu, nego na- viještanje kršćanske vjere novootkrivenim narodima. I kao što je svijet, zahvaljujući geograf- skim otkrićima u XV. i XVI. stoljeću postao jedan i jedinstven, tako je i Crkva - koja je po svom imenu i naravi katolička (opća) - proširivši se na sve kontinente prvi put u svojoj dugoj povijesti to stvarno i postala. To prije svega mora zahvaliti predanom radu svojih misonara. Crkva je od tada počela ne samo globalno djelovati nego i razmišljati. Dokaz za to je - između ostaloga - i uvođenje u nastavni program njezinih škola učenje jezika naroda među kojima su njezini misionari trebali djelovati.

Ovim "vanjskim" misijama treba svakako nadodati i one "unutrašnje", tj. rad među samim katolicima tamo gdje su oni bili u manjini na njihovu vjerskom, moralnom i kulturnom uzdi- zanju prema smjernicama Tridentuskog sabora (1545.-1563.). U njihovu provođenju naročito su se istakli pape Pio V. (1566.-1572.), Grgur XIII. (1572.-1585.) i Siksto V. (1585.-1590.), koji su uveli niz mjera prema kojima je cijela Crkva morala biti obnovljena: osnovane su nove kongregacije ("ministarstva") zadužene za provođenje saborskih odluka, uveden je sustav povre- menih vizitacija i sinoda pojedinih biskupija, uvedena su sjemeništa za odgoj klera, uveden je

² Usp. A. REUTER, *De iuribus et officiis Sacrae Congregationis de Propaganda Fide noviter institutae seu de indole eiusdem propria*: "Sacrae Congregationis de Propaganda Fide rerum memoria 1622 - 1972", Rom - Freiburg - Wien, Herder, 1971., str. 112-121.

red u bogoslužju objavljivanjem knjiga kao što su *Rimski katekizam* (1566.), *Rimski brevijar* (1568.) i *Rimski misal* (1570.), naročita važnost dana je objavljivanju knjiga pobudne naravi i za svećenstvo, i za puk itd. Sve su crkvene strukture trebale biti obnovljene i prilagodene novim potrebama vremena. Zahvaljujući tim naporima nov duh svestrane obnove u razmjerno kratkom vremenu je zahvatio cijelu Crkvu, od papa i kardinala do običnih vjernika.

2. Svestranoj obnovi Crkve i njezinom misionarskom radu naročito velik doprinos dali su crkveni redovi. Oni su bili angažirani ne samo u Europi, nego i na svim ostalim kontinentima. U vanjskim misijama, naročito u Indiji i Kini, oni su iskušavali novu "metodu prilagodavanja", koja se sastojala u pozitivnijem pristupu svim vjerskim, kulturnim i civilizacijskim vrednotama svakog naroda spojivima s kršćanskom vjerom. U tom smislu ostao je naročito zapažen isusovac Roberto De Nobili (1577.-1656.), jedan od pionira kršćanske inkulturacije, koji nije ni pokušao navesti Indijce da se prilagode europskoj kulturi i mentalitetu, nego se on njima približio i prilagodio prihvativši njihov način života obogaćen vrednotama kršćanske vjere. Slično je u Kini učinio Matteo de Ricci (1552.-1610.) i njegovi suradnici koji su - s odobrenjem pape Pavla V. (1605.-1621.) - preveli Sv. pismo na kineski, uveli kineski jezik u bogoslužje i odgajali domaći kler, zabilježivši znatan uspjeh čak na carskom dvoru u Pekingu.³ Slično je bilo i na drugoj strani svijeta. U Paragvaju su misionari uspješno evangelizirali domoroce stavivši na noge "reducciones" u kojima su se odgojila indijanska plemena za samostalan društveni, gospodarski, kulturni i politički život.⁴

Uoči osnivanja Kongregacije za širenje vjere krajem XVI. i početkom XVII. st. Crkva je doista, negdje više - negdje manje, bila nazočna na svim kontinentima i u svim važnijim državama: u cijeloj Europi, Sjevernoj i Južnoj Americi, Africi (Etiopiji, Kongu, Angoli, Mozambiku, Guineji, Madagaskaru itd.), na Filipinima, u Aziji (Japanu, Kini, Mongoliji, Indiji, Perziji i na Bliskom istoku), a na obzoru su se nazirali novi značajni misionarski uspjesi. Naročit uspjeh postigao je papa Klement VIII., koji je - zahvaljujući približavanju zapadnoeuropskih zemalja i Perzije zbog obrane od Turaka kao zajedničkih neprijatelja - s njezinim šahom uspostavio vrlo dobre diplomatske odnose, postigavši za katoličke misionare slobodu djelovanja i u toj zemlji. Njegov nasljednik Pavao V. još je više poboljšao te odnose i imenovao jednog biskupa za perzijske kršćane. Papa je okrunio svoje zauzimanje za misije primivši u Rimu poslanstva iz Japana i Konga te poslao misionare u Angolu.⁵

Pavao V. imao je brojne dodire i s istočnim nesjedinjenim Crkvama. Naročito dobre odnose uspostavio je s Armencima te za njih posredovao kod perzijskog šaha, vodio pregovore za uspostavu crkvenog jedinstva s kaldejskim (sirijskim) nestorijanskim patrijarhom koji je stolovao u Mosulu i s koptskim patrijarhom u Egiptu, dok su etipski car i jedan dio klera prihvatili jedin-

³ Usp. A. MULDER, n. dj. str. 337-338 i tu navedenu literaturu.

⁴ P. PASTELLS, *Historia de la Compañía de Jesús en la Provincia del Paraguay*, I.-VIII., Madrid, 1912.-1949.; A. ECHANOVE, *Origen y evolución de la idea jesuítica de "Reducciones" en las Misiones del Virreinato del Perú: "Misionaria Hispanica"* 12 (Madrid, 1955.), 95-144; D. GRAZIUSI CROZZOLI, *L'opera dei Gesuiti nelle riduzioni del Paraguay*, Roma, 1951.

⁵ Usp. A. MULDER, n. dj. str. 193-256.

stvo s Katoličkom crkvom. Ti dodiri s istočnim kršćanima te pastoralna djelatnost katoličkih misionara na Bliskom istoku, Balkanskom poluotoku i na grčkim otocima bili su razlog da je Pavao V. - kao što ćemo uskoro vidjeti - posebnom apostolskom konstitucijom g. 1610. naredio da se naročita pozornost posveti intelektualnom i moralnom pripremanju misionara kako bi bili dorasli svom zadatku, određivši poznavanje jezika zemalja i naroda u koje su odlazili kao jedan od prvih zadataka koje su morali riješiti.

3. Praksa učenja jezika zemalja u kojima su misionari trebali djelovati stara je koliko i sama Crkva. Dovoljno se prisjetiti apostola Pavla, solunske braće Ćirila i Metoda te mnogih drugih koji su najprije naučili jezik naroda u koji su odlazili, a tek onda krenuli na put. No nije poznato da je prije XIII. st. itko bio osnovao neku katedru ili učilište za učenje jezika u misionarske svrhe.⁶ Tu je praksu tek u prvoj polovici XIII. st. uveo Dominikanski red. On je, naime, kao nadnacionalna ustanova od samog početka naročitu važnost pridavao učenju jezika koji su bili prijeko potrebni kako za bavljenje filozofijom i teologijom (latinski, grčki i hebrejski), tako i za propovijedanje, misionarski rad, pa tako i za međusobno sporazumijevanje s narodima različitih jezika i kultura.⁷ Ta se potreba naročito osjećala na Pirinejskom poluotoku, gdje su se - nakon provale Arapa i dolaska Židova - u srednjem vijeku miješale i prožimale različite kulture, vjere i jezici. Španjolska je bila zemlja ne samo sukoba, nego i civilnog suživota i plodne kulturne razmjene i dijaloga. Upravo su tu nastali prijevodi filozofskih i znanstvenih djela grčkih, židovskih i arapskih mislilaca koji su kulturno obogatili europski Zapad. Imajući u vidu tu i slične potrebe već je g. 1236. generalni kapitul reda, održan u Parizu pod ravnanjem učenog generala reda Jordana Sasa (1222.-1237.), naredio da se u svim provincijama reda uče jezici susjednih naroda.⁸ To je bilo - koliko se zna - prvi put u povijesti Katoličke crkve da se u jednom službenom dokumentu zahtijeva učenje živih jezika onih naroda u kojima će misionari djelovati, bez obzira na njihovu brojčanu veličinu.

Prvi koji se odlučio ne samo na učenje živih jezika nego i na sustavno osnivanje jezikoslovnih učilišta bio je Jordanov neposredni nasljednik na vodstvu reda, Španjolac Rajmund de Peña-

⁶ Latinska imenica *studium* - koja je, kako ćemo vidjeti kasnije, upotrijebljena u dekretima pape Pavla V. i Kongregacije za širenje vjere - ima više značenja. Pored svog izvornog značenja koje je imala u klasičnoj starini (usp. M. DIVKOVIĆ, *Latinsko-hrvatski rječnik za škole*, 7. izdanje, Zagreb, 1991., str. 1012-1013; *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, zweite Reihe, 7. Halbband, Stuttgart 1931., coll. 397-398), ona je u srednjem vijeku značila: *stabilno poučavanje, mjesto ili školu* u kojoj se podučavalo ili obavljala nastava, *učilište*. Za školsko predavanje upotrebljavao se izraz *studium tenere* ("držati školu"), a obavljati nastavničku ili profesorsku službu: *regere studium* - "upravljati školom" (v. DU CANGE, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, VI. Band. Graz - Austria, Akademische Druck u. Verlagsanstalt, 1954., str. 619). U crkvenim dekretima iz XVII. st. - o kojima se govori u ovoj raspravi - imenica *studium* upotrijebljena je mnogo više u smislu katedre nego samostalnog učilišta, pa ga - prema našem mišljenju - u tom smislu treba shvatiti.

⁷ B. ALTANER, *Sprachstudien und Sprachkenntnisse im Dienste der Mission: Zeitschrift für Missionwissenschaft*, 21 Jahrgang (1931.), 115 ff.

⁸ "Monemus quod in omnibus provinciis et conventibus fratres linguas addiscant illorum, quibus sunt propinqui" (*Acta capitulorum generalium Ordinis Praedicatorum*, vol. I [= Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum historica, tomus III], Romae, 1898., str. 9).

fort (1238.-1240.) koji se posvetio misionarskom radu među Arapima i Židovima,⁹ te osim arapskoga i hebrejskoga veoma dobro znao kaldejski.¹⁰ On je g. 1250. otvorio školu za arabistiku u Tunisu, a malo iza toga škole za arapski i hebrejski u Murciji, Barceloni, Valenciji, Xativi i Sevilli.¹¹ Za potrebe tih škola i kao pomoć misionarima koji su se spremali za rad među pripadnicima drugih vjeroispovijesti on je - kako izgleda - nagovorio Tomu Akvinskoga da napiše poznato djelo *Summa contra Gentiles*.

Uvidjevši svu važnost tih škola kastilijski kralj Alons X. (1252.-1284). - u čast uspomene svog oca Ferdinanda, koji je bio sahranjen u Sevilli - osnovao je g. 1254. u tom gradu generalno učilište za proučavanje latinskoga i arapskoga pod vodstvom španjolskih dominikanaca, u nadi da će u taj grad početi dolaziti profesori i studenti iz ostalih europskih krajeva te tako postati jednim od glavnih gradova njegova kraljevstva. On je, u tu svrhu, za mlado generalno učilište (*generale litterarum studium*) 21. lipnja 1260. od pape Aleksandra IV. (1254.-61.) isposlovaio posebne povlastice.¹²

Na učenje stranih jezika naročito je poticao general Dominikanskog reda Humbert iz Romanisa (1254.-1263.). On je g. 1255. s generalnog kapitula reda u Milanu uputio dopis svim članovima reda pozivajući ih da se marljivo pripremaju za misionarske djelatnosti, naglasivši da njihovu radu među pripadnicima drugih vjera stoje na putu dvije zapreke: nepoznavanje jezika i nedostatak misionarskog duha. Zbog toga je pozvao sve one koji su voljni poći u misije da mu se jave kako bi mogli naučiti arapski, hebrejski, grčki ili neki drugi jezik.¹³ Uspjeh nije izostao. General reda već je iduće godine s generalnog kapitula u Parizu mogao priopćiti cijelom redu da je njegov poziv urodio obilnim plodom. Oni koji su - prema njegovim riječima - više godina djelovali u Španjolskoj među Arapima, ne samo da su dobro svladali arapski nego su i mnoge obratili na kršćansku vjeru.¹⁴ To je navelo generalni kapitul iz g. 1259. da naredi osnivanje posebnih učilišta za učenje arapskoga, hebrejskoga i grčkoga (*Studium Arabicum*,

⁹ Rajmund de Peñafort (Barcelona, 1175.-1275.). U rodnom gradu učio je, a zatim predavao retoriku i logiku, nakon čega je studirao pravo u Bologni (1210.-1216.), gdje je doktorirao. Godine 1222. ušao je u Dominikanski red. Papa Grgur IX. imenovao ga je svojim ispovjednikom, kapelanom i penitencijerom, povjerivši mu ujedno sastavljanje nove autentične zbirke Dekretala, koja je g. 1234. bila službeno proglašena i poslana priškom i bolognskom sveučilištu. Nakon što je odbio nadbiskupsku stolicu u Tarragoni, bio je g. 1238. izabran za generala dominikanskog reda, ali se g. 1240. zahvalio na toj časti, posvetivši se potpuno misionarskom radu među Židovima i Arapima u Španjolskoj i sjevernoj Africi (F. BALME - C. BALME, *Raymundiana seu documenta quae pertinent ad S. Raymundi de Pennafort vitam et scripta* : Monumenta Ordinis Praedicatorum Historica, VI, fasc. I [Romae, 1898.]).

¹⁰ Za nj se u povijesti Dominikanskog reda kaže da je "multum sufficiens in Latino fuit, philosophus in Arabico, magnus Rabinus in Hebraico, et in lingua Chaldaica multum edoctus" (J. QUETIF - J. ECHARD, *Scriptores Ordinis Praedicatorum*, I, Lutetiae Parisiorum 1719., str. 107).

¹¹ A. CORTABARRI, *San Ramon de Peñafort y las escuelas dominicanas de lenguas*: "Escritos del Vedat" 7 (1977.) 125-154; J. SANCHEZ HERRERO, *El estudio de San Miguel de Sevilla durante el siglo XV*: "Historia - instituciones - documentos" 10. (1983.) 297-323; A. HUERGA, *Los Dominicos en Andalucía*, Sevilla, 1992., str. 60.

¹² H. DENIFLE, *Die Entstehung der Universitäten des Mittelalters bis 1400*, Band I, Berlin, 1885., str. 498-499; D. BERG, *Armut und Wissenschaft. Beiträge zur Geschichte des Studienwesens der Bettlerorden im 13. Jahrhundert*, Düsseldorf, 1977., str. 101.

¹³ H. DENIFLE, n. dj., str. 497.

¹⁴ HUBERTUS DE ROMANIS, *De vita regulari*, edita curante fr. Joachim Joseph Berthier, vol II, Romae, 1888., str. 187; H. DENIFLE, n. dj., str. 498.

Graecum et Hebraicum) na koje su svi članovi reda imali pravo upisa.¹⁵ To je učilište odigralo vrlo važnu ulogu u upoznavanju i zbližavanju europske kulture s arapskom, židovskom i grčkom kulturom.¹⁶ G. 1281. španjolski su dominikanci u Valenciji osnovali jedno učilište isključivo za arapski jezik (*Studium Arabicum*).¹⁷

Potrebu osnivanja jezikoslovnih učilišta i katedri naglašavali su i drugi generalni kapituli, ali ne više samo u Španjolskoj nego i u ostalim dijelovima Europe. Tako je generalni kapitul održan g. 1310. u Piacenzi na posebno svečan način naredio da se i u drugim provincijama reda osnivaju učilišta za hebrejski, grčki i arapski da bi svi oni koji to žele imali mogućnost stjecanja potrebnog znanja za bavljenje znanstvenim radom i misionarskom djelatnošću.¹⁸ Uspjeh dominikanskih jezikoslovnih učilišta nije mogao ostati nepoznat crkvenoj hijerarhiji, naročito papama, koji su uskoro počeli sve veću pozornost posvećivati misionarskoj djelatnosti Crkve. Probudeno zanimanje za misije posebno je došlo do izražaja na XV. crkvenom saboru održanom g. 1311.-1312. u francuskom gradu Vienni, koji je naredio da se u cijeloj Crkvi počnu osnivati jezikoslovna učilišta za misionare.¹⁹ No sabor nije precizirao tko bi zapravo za to trebao preuzeti brigu: pape, biskupi, redovnici ili netko drugi. Nedostatak te preciznosti, a - čini se - i odlučnosti da se provedu u djelu njegove odluke bili su glavni razlog da su te odluke ostale bez željena ishoda. No bez obzira na to, bio je to - koliko se zna - ne samo prvi, nego i za puna tri stoljeća jedini crkveni dokument ove vrste koji je naređivao ili preporučivao osnivanje jezikoslovnih učilišta ili katedri.

¹⁵ "Iniungimus priori provinciali Hispanie, quod ipse ordinet aliquod studium ad addiscendum linguam arabicam in conventu Barchionensi, vel alibi, et ibidem collocet fratres aliquos, de quibus speretur, quod ex huiusmodi studio possint proficere ad animarum salutem. Quicumque autem et de quacumque provincia voluerit addiscere linguam arabicam, scribat hoc magistro" (*Acta capitulorum generalium Ordinis Praedicatorum*, vol. I., str. 98).

¹⁶ C. DOUAIS, *Acta capitulorum provincialium Ordinis Fratrum Praedicatorum*, str.624; A. BERTHIER, *Un Maître orientaliste du XIIIe siècle: Raymond Martin O.P.*: "Archivum Fratrum Praedicatorum" 6., (Romae, 1936.) str. 270; D. BERG, n. dj., str. 135.

¹⁷ H. DENIFLE, n. dj., str. 495-496; B. ALTANER, *Die Dominikanermissionen des 13. Jahrhunderts*, Breslau 1924., str. 89; C. DOUAIS, *Essai sur l'organisation des études dans l'Ordre des Freres Prêcheurs au treizieme et quatorzieme siècle (1216 - 1342)*, Paris - Toulouse, 1884., str. 135-140; A. BERTHIER, n. dj., str. 267-311; isti, *Les écoles des langues orientales fondées au XIIIe siècle par les dominicains en Espagne et en Afrique*: "Reue Afrique" 73., (1932.) 84-103; D. BERG, n. dj., str. 101.

¹⁸ *Acta capitulorum generalium Ordinis Praedicatorum*, vol. II (Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum historica, tomus IV), Romae, 1899., str. 50.

¹⁹ Spisi XV. općeg crkvenog sabora održanog g. 1311.-1312. u francuskom gradu Vienni samo su djelomično sačuvani. No sa sigurnošću se zna da je on u svom dekretu *Inter sollicitudines*, u kojemu se konstatira da je "propovijedanje uzaludno ako onaj komu se propovijeda ne razumije propovjednika", naredio da svi oni koji se spremaju za misionarsku djelatnost moraju učiti hebrejski, arapski i kaldejski. U tom smislu sabor je propisao da se na svim važnijim visokim školama i sveučilištima, naročito u Parizu, Oxfordu, Bologni i Salamanci moraju namjestiti po dva profesora tih jezika, s time da, pored predavanja studentima, prevode na latinski najvažnija djela s tih jezika. Troškovi za uzdržavanje tih profesora imalu su snositi Rimski kurija, za pariško sveučilište francuski kralj, za oxfordsko visoki crkveni prelati, samostani, kaptoli, neizuzeti zavodi i rektori crkava. Na isti način su se imale finacirati katedre jezika na sveučilištima u Italiji i Španjolskoj (usp. E. MÜLLER, *Das Konzil von Vienne 1311 - 1312. Seine Quellen und seine Geschichte*, Münster in Westfalen, 1934, str. 636 - 639; D. QUAGLIONI, *La crisi del Trecento e il Papato avignonese (1274 - 1378): Storia della Chiesa iniziata da A. Flische e V. Martin*, XI, Milano - Torino, Edizioni San Paolo, 1994., str. 221-222).

Unatoč tomu, Dominikanski red nastavio je sa svojom dobro uhodanom praksom osnivanja katedri za jezike. Potrebu znanja arapskoga, hebrejskoga, grčkoga i latinskoga i dalje su neprestano naglašavali generalni kapituli reda kao nužno sredstvo u intelektualnoj izobrazbi redovnika i prijeko potreban uvjet svakog ozbiljnijeg rada među nekatolicima.²⁰ Ovdje posebno navodimo primjer generalnog kapitula iz g. 1608. koji je, tko zna po koji put, naglasio potrebu da se u svim provincijama, u kojima to još nije učinjeno, moraju osnivati učilišta za jezike, naročito za grčki i hebrejski, a njihovo vodstvo povjeriti najsposobnijim ljudima. U slučaju da neka provincija ne bude u stanju sama provesti u djelo te odluke, ona se imala obratiti za pomoć svjetovnjacima te u svom godišnjem proračunu predvidjeti sredstva za njihovo plaćanje.²¹

4. Praksa Dominikanskog reda da, pored latinskoga i klasičnog grčkoga, na svojim učilištima njeguje žive jezike, imala je za posljedicu i to da su se drugi počeli na nj ugledati te svoj nastavni program prilagodavati učenju jezika. Ispravnost te prakse doživjela je najveće priznanje kad je Pavao V. svojom konstitucijom *Apostolicae servitutis onere* od 31. srpnja 1610. naredio svim vrhovnim poglavarima crkvenih redova da na svim svojim učilištima, pored latinskoga, uvedu još hebrejski, grčki i arapski, a tamo gdje nema takvih učilišta da se ona što prije osnuju i osiguraju za njih profesori te da studenti marljivo pohađaju njihova predavanja.²² Papa je bio mišljenja da većina naroda među kojima djeluju katolički misionari govore ili razumiju barem jedan od tih četiriju jezika.²³ Zbog toga je naredio da se u nastavni program svih viših crkvenih škola, redovničkih i neredovničkih, izuzetih ili neizuzetih od neposredne jurisdikcije Sv. Stolice, kao obvezatan predmet moraju uvesti hebrejski, grčki i latinski, a na važnijim učilištima također i arapski. U slučaju da ne bude moguće naći dovoljno profesora za te jezike u vlastitoj sredini, trebalo ih je dovesti sa strane, bez obzira jesu li članovima istoga reda ili laici. Ako u manjim mjestima nije moguće naći takve profesore, studentima se mora omogućiti

²⁰ Usp. *Acta capitulorum generalium Ordinis Praedicatorum* (Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum historica, tomus XI), Romae, 1902., str. 142-143.

²¹ "Ordinamus, ut post sex menses a praesentium notitia priores provinciales singuli in suis provinciis teneantur instituere studium linguarum praesertim Hebraicae et Graecae, conquisitis ad id munus doctissimis earum praeceptoribus. Quos si ex ordine nostro habere nequiverint, ex saecularibus eos accersant ac praeficiant, designatis annuis stipendiis ex communibus provinciae sumptibus" (n. dj., str. 98).

²² *Collectanea S. Congregationis de Propaganda Fide seu Decreta, instructiones, rescripta pro Apostolicis missionibus*. Romae, Ex Typographia Polyglotta S. Congregationis de Propaganda Fide, 1893, str. 137, bilj. 3; P. CHIOCCETTA - J. METZLER, *Il contesto storico nel quale sorse la S. Congregazione "de Propaganda Fide"*: Sacrae Congregationis de Propaganda Fide memoria rerum, 1622.-1972., Rom - Freiburg - Wien, Herder, 1971., str. 3 - 33; *Acta capitulorum generalium Ordinis Praedicatorum*, vol. VI (Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum historica, tomus XI.), Romae 1902., str. 142-143.

²³ "... Cui rei plurimum conducere satis constat linguarum cognitionem, hebraicae praesertim, graecae, latinae et arabicae; haec enim conversioni infidelium opportunissima esse dignoscitur, quando magna eorum pars aut arabice loquitur, aut intelligit; ac si unquam reliquarum trium linguarum notitia in Ecclesia Dei utilis fuit, diebus nostris profecto utilissima est" (*Collectanea S. Congregationis de Propaganda Fide seu Decreta, instructiones, rescripta pro Apostolicis missionibus*, str. 137, n. 383, bilj. 3).

prijeći na ona učilišta na kojima postoje takvi profesori.²⁴ Da bi se to što prije provelo u djelo, papa je naložio svim vrhovnim redovničkim poglavarima da upotrijebe sav mar i brigu da se što prije osnuju takve katedre i pronađu potrebni profesori tako da studenti mogu slijediti njihova predavanja.²⁵ U želji da potakne osnivanje takvih katedri papa je odredio da se vodi računa o tomu da studenti, koji se odluče za učenje jezika i pohađanje tih učilišta, prilikom doktorskih promaknuća i ostalih časti u vlastitim redovima imaju prednost u odnosu na sve ostale studente koji ne znaju te jezike.²⁶

5. Konstitucija Pavla V. bila je važan i dalekovidan dokument koji je predstavljao svojevrsnu prekretnicu u povijesti crkvenog školstva. On je, u najmanju ruku, bio putokaz ostalim papa-
ma koji su htjeli pridonijeti boljitku crkvenih škola i napretku katoličkih misija u svijetu. Čim je, naime, 22. lipnja 1622. bila ustanovljena Kongregacija za širenje vjere, papa Grgur XV., preko svog nećaka kardinala Ludovica Ludovisija²⁷ i tajnika Kongregacije Francesca Ingolija,²⁸ učinio je korak naprijed. U svrhu intelektualne izobrazbe budućih misionara papa je, neposredno nakon ustanovljenja spomenute Kongregacije, donio dva važna dekreta: 12. rujna 1622. potpisao je dekret o osnivanju katedri za kontroverzističku teologiju da bi se studenti teologije crkvenih redova u zemaljama koje graniče s pravoslavnim i protestantskim podru-

24. "Quod ut citius et facilius fieri possit, et sperari fructus ex linguarum huiusmodi studio appareant, omnibus et singulis regularium superioribus, sub indignationis nostrae paena, eadem auctoritate, tenore praesentium, praecepimus et mandamus, et, si ipsi negligentibus fuerint, eorumdem Ordinum regularium apud nos et Sedem Apostolicam protectoribus iniungimus, eorum conscientias desuper oneramus, ut omni cura et sollicitudine quanto citius providenat, ut scholae linguarum huiusmodi instituantur, ac doctores praedicti deputentur, eorumdemque linguarum lectionibus scholares assignentur, qui illis sedulam et assiduam operam navent" (ondje).

25. "hac nostra perpetuo valitura constitutione sancimus, statuimus et ordinamus, ut in cuiuscumque Ordinis et Instituti Regularium, tam mendicantium quam non mendicantium, etiam quomodolibet exemptorum et Apostolicae Sedi immediate subiectorum, studiis omnibus trium linguarum huiusmodi, hebraicae videlicet, graecae et latinae, in maioribus vero ac celebrioribus etiam arabicae, doctores, Regulares quidem et eiusdem Ordinis, si in illo harum linguarum sufficientem notitiam habentes sint, sin minus, saeculares, aut alterius Ordinis Regulares, qui illas actu et diligenter doceant, habeantur, si studia in urbibus et locis existunt, ubi linguarum praedictarum peritos conducendi facultas est; studiis vero locorum, ubi huiusmodi doctores desunt, cum primum in aliis studiis, ubi linguae huiusmodi docebuntur, scholares tantum profecerint, ut docendis aliis idonei sint, de iisdem scholaribus provideatur" (ondje).

26. "Quod ut citius et facilius fieri possit, et sperari fructus ex linguarum huiusmodi studio appareant, omnibus et singulis regularium superioribus, sub indignationis nostrae paena, eadem auctoritate, tenore praesentium, praecepimus et mandamus, et, si ipsi negligentibus fuerint, eorumdem Ordinum regularium apud nos et Sedem Apostolicam protectoribus iniungimus, eorum conscientias desuper oneramus, ut omni cura et sollicitudine quanto citius providenat, ut scholae linguarum huiusmodi instituantur, ac doctores praedicti deputentur, eorumdemque linguarum lectionibus scholares assignentur, qui illis sedulam et assiduam operam navent" (ondje).

27. "Hi vero scholares, ut alacrius huic studio incumbant, volumus et decernimus, ut in promotione ad doctoratus gradus et ad alios sui Ordinis honores, illi caeteris paribus praeferantur, qui in cognitione trium saltem linguarum praedictarum profecerint, ita ut ad illas docendas apti sint" (ondje). Uspoređujući sadržaj te konstitucije sa sadržajem brojnih odluka generalnih kapitula dominikanskog reda, uključujući tu i odluku iz prethodne godine, nije teško zaključiti da se ona upravo na njima nadahnula.

28. Ludovico Ludovisi (Bologna, 1595. - Bologna, 1632.) pohadao je i g. 1615. doktorirao pravo na sveučilištu u Bologni. Njegov stric papa Grgur XV. imenovao ga je g. 1621. kardinalom i bolognskim nadbiskupom.

29. Francesco Ingoli (Ravenna, 1578. - Rim, 1649.). Studirao i doktorirao pravo u Padovi. Kao već uglednog pravника doveo ga je sa sobom u Rim papinski legat kard. Bonifacio Gaetano. Poslije njegove smrti bavio se zvezdoznanstvom, učio jezike i obavljao različite crkvene službe. Papa Grgur XV. imenovao ga je odgovjite-
ljem svog nećaka, budućeg kardinala Ludovica Ludovisija, koji ga je poveo sa sobom u Bolognu, kad je bio

čijima trebali podrobnije upoznati s pravoslavnom i protestantskom teologijom. U samom Rimu je trebalo osnovati sedam takvih katedri: u Germanskom i Engleskom zavodu, u samostanu S. Maria sopra Minerva za dominikance, u samostanu Svetih XII Apostola za konventualce, u samostanu Sv. Augustina za augustince, u samostanu Sv. Marije Transpontinske za karmelićane i u samostanu Sv. Bonaventure za kapucine.²⁹ Dana 6. prosinca 1622. potpisao je dekret o osnivanju katedri za "ilirski" i arapski jezik. Njime je naredio svim vrhovnim poglavarima crkvenih redova, koji su imali samostane na području Mletačke Republike ili na drugim mjestima u kojima je moguće imati profesore za navedene jezike, da tu što prije ustanove katedre tih jezika te da na njih šalju članove svojih redova koji svojim vladanjem i učenjem za slušuju da budu poslani u misije.³⁰

Prerana smrt Grgura XV. (8. srpnja 1623.) vjerojatno je bila razlog da on te odluke nije mogao do kraja provesti u djelo. Taj je zadatak čekao njegova nasljednika Urbana VIII. (1623.-1644.) koji je ne samo u cijelosti prihvatio dekret svog prethodnika o osnivanju učilišta i katedri za kontroverzističku teologiju, nego je, preko Kongregacije za širenje vjere, donio i jedan drugi, još važniji dekret. On je, naime, preko te kongregacije 16. listopada 1623. izdao dekret kojim je zatražio od vrhovnih poglavara svih crkvenih redova, kongregacija i ustanova koje su odgajale i pripremale misionare u raznim krajevima svijeta, da osnivaju učilišta i katedre za jezike. Pozivajući se na prije navedene dekrete odluke Pavla V. i XV. općeg crkvenog sabora u Vienni Urban VIII. naredio je da se na svim visokim crkvenim školama i učilištima, pored latinskoga, osnivaju katedre za ove jezike: hebrejski, grčki klasični, grčki moderni, arapski, kaldejski (sirijski) i "ilirski", i to ne samo na području Mletačke Republike, nego i svuda po Europi gdje god je to moguće. Tečaj tih jezika imao je trajati dvije godine. Tamo gdje već postoje takva učilišta trebalo ih je sačuvati i proširiti. Taj se dekret morao najozbiljnije uzeti u obzir i izvršiti. Papa je za to postavio precizne i kratke rokove: najkasnije za tri mjeseca od dana objavljivanja on se morao provesti u rimskim samostanima, šest mjeseci je bio rok za njegovo provođenje u samostanima u drugim dijelovima Italije, a osam mjeseci u samostanima izvan Italije, naročito u onim gradova u kojima postoje poznata sveučilišta, kao što su Bologna, Padova, Pariz, Toulouse, Valencija, Beč, Ingolstadt, Köln, Leuven, Salamanca i Alcalá de Henares (kod Madrida u Španjolskoj), i onima gdje postoje generalna i poznatija učilišta crkvenih redova. U suprotnomu, papa je zaprijetio najoštrijim kaznama i sankcijama: vrhovni starješine su imali biti udareni suspenzijom od obavljanja svih sakramentalnih čina (*a divinis*) pridržanom Sv. Stolici. Ako bi oni, unatoč tomu, ustrajali u neposluhu, imali su biti suspendi-

imenovan tamošnjim nadbiskupom. Čim je papa ustanovio novu Kongregaciju za raširenje vjere, imenovao je Ingolija njezinim prvim tajnikom. Ostao je na toj dužnosti punih 27 godina. Bio je pokretač gotovo svih važnijih pothvata spomenute kongregacije, među kojima i osnivanja poznate Poliglotske (danas Vatikanske) tiskare (*Typographia Polyglotta*) za izdavanje knjiga, osobito katekizama i rječnika, na raznim jezicima.

²⁹ Dekret je u ime pape potpisao kardinal Antonio de Sanctis (R. DE MARTINIS, *Iuris Pontificii de Propaganda Fide pars secunda complectens decreta, instructiones, encyclica litteras etc. ab eiusdem Congregatione lata, Romae, Ex Typographia Polyglotta S. Congr. de Propaganda Fide* [= ASCPF], *Miscellanea diverse*, vol. 22, f. 371). Jako dekret nosi službeni nadnevak 12. rujna 1622. on je, sasvim sigurno, morao biti proglašen nekoliko mjeseci ranije, o čemu bjelodano govore odgovori pojedinih vrhovnih poglavara crkvenih redova, počevši od 13. kolovoza iste godine, tj. prije dana njegova službenog proglašenja.

³⁰ R. DE MARTINIS, n. dj., str. 8-9, n. V.; v. Prilog br. I.

rani u obavljanju svoje službe. Starješine niži od vrhovnih poglavara, koji ne budu htjeli provesti dekret, trebali su biti ne samo udareni suspenzijom "a divinis" pridržanom Sv. Stolici, nego i smatrani nepodobnima za bilo kakvo redovničko i akademsko promaknuće, od čega je samo Sv. Stolica mogla dispenzirati. Redovnički poglavari morali su bdjeti nad tim da se redovnicima - koji tri godine od stupanja na snagu ovih propisa još nisu navršili 40. godinu života, kao i svima onima koji za sva buduća vremena budu ulazili u određeni crkveni red bez obzira na životnu dob - ne dopusti polaganje doktorata ili postizanje nekog drugog akademskog naslova ili napredovanje u službi, ako - pored završenog teološkog studija koji je propisan po pravilima svakog reda - nisu barem kroz dvije godine pohađali predavanja iz spomenutih jezika i nisu pokazali zadovoljavajuće znanje, o čemu će ih ispitivati osobe koje bude odredila sama Kongregacija. Ako im - unatoč propisima ovoga dekreta - netko drugi dopusti polaganje doktorata ili obnašanje rečenih službi, to će se smatrati ništavnim, a redovničkim će poglavarima biti oduzeto pasivno pravao glasa.

Svjestan da prijetnje kaznom nisu uvijek najpogodnije sredstvo za postizanje nekog cilja, Urban VIII. - po uzoru na konstituciju Pavla V. - u svom je dekretu predvidio poticajne mjere. Budući da je - kako piše papa - neke ljude mnogo lakše pokrenuti na vršenje kreposti nagradom nego kaznom, naredio je da se redovnici, koji su učili jezike, mogu služiti svim onim povlasticama kojima se u svakom pojedinom redu služe kandidati za doktorat iz teologije. Oni koji budu završili dvogodišnji tečaj iz nekog od spomenutih jezika, moći će - prema propisima svoga reda - biti promaknuti u doktore te u izborima za druge slične službe - po prije navedenoj konstituciji Pavla V. - te će imati prednost pred drugima. U suprotnomu, sličan izbor će se smatrati ništavnim.

Kako ovaj dekret ne bi nikada zastario ili pao u zaborav, papa je naredio da se on čita na svim vrhovnim i provincijalnim zborovima (kapitulima) koji se ubuduće budu sazivali i da na njegovo provođenje prisegnu sudionici spomenutih zborova prije njihova završetka. Dekret je svima onima, koji budu suprotno postupali, zaprijetio strogim kaznama: bit će im automatski oduzeto aktivno i pasivno pravo glasa, bez obzira na bilo koje suprotne papinske odredbe ili propise, prava i povlastice, koje su im prije toga bile dodijeljene.³¹

U ovom dekretu, koji je izdat 17. prosinca 1624. godine, papa Urban VIII. naredio je da se ovaj dekret čita na svim vrhovnim i provincijalnim zborovima (kapitulima) koji se ubuduće budu sazivali i da na njegovo provođenje prisegnu sudionici spomenutih zborova prije njihova završetka. Dekret je svima onima, koji budu suprotno postupali, zaprijetio strogim kaznama: bit će im automatski oduzeto aktivno i pasivno pravo glasa, bez obzira na bilo koje suprotne papinske odredbe ili propise, prava i povlastice, koje su im prije toga bile dodijeljene.

³¹ R. DE MARTINIS, n. dj., str. 10 - 11; usp. Rim, ASCPE, Congregazioni particolari, vol. I, ff. 350r - 354r; Miscellanea Diverse, vol. 22, ff. 514r - 516r. Dekret je posebno upućen svakom crkvenom redu napose: Congregazioni Particolari, I, f. 5r (kapucinima), 11rv (teatincima), 13r (dominikancima), 19r i 48r (cistercitima), 20r (barnabicima), 41r (benediktincima), 42v (somaskima), 43r (regularnim lateranskim kanonicima), 47r (karmelićanima), 67r (konventualcima), 530r (olivetancima) i 420r (kamaldulećanima); usp. J. METZELR, *Orientation, programme et premières décisions (1622 - 1649)*: "Sacrae Congregationis de Propaganda Fide memoria rerum 1622-1972", str. 146-174. Ista je Kongregacija 17. prosinca 1624. izadala još jedan dekret naslovljen na sve vrhovne poglavare crkvenih redova da - pored jezikoslovnih katedra koje je ista Kongregacija prije bila propisala - vode brigu o tomu da među onima koji se primaju u red po mogućnosti uvijek bude onih koji potječu iz naroda u kojima će oni kasnije, nakon završenog studija, djelovati, bez obzira jesu li to jednostavni svećenici ili biskupi (R. DE MARTINIS, n. dj., str. 20 - 21, n. XX; v. Prilog br. II. Sličan dekret izdan je također 5. svibnja 1774 (usp. *Sacrae Congregationis de propaganda Fide memoria rerum 1622 - 1972*, vol. III/2, Rom - Freiburg - Wien, Herder, 1971., str. 715 - 716, n. XXXII).

6. Ton kojim je dekret bio napisan i kazne kojima je bio popraćen za sve one koji ga se ne budu pridržavali, nisu ostavljali ni najmanje sumnje u ozbiljnost papinskih namjera. Svi su se crkveni redovi, koji su se bavili misionarskom djelatnošću, morali prilagoditi tim propisima. Učinak ovaj put nije izostao. Vrhovni redovnički poglavari kao da su se natjecali tko će prije odgovoriti i izraziti svoju spremnost u provođenju dekreta u propisanom roku. Najprije su počeli stizati odgovori na dekret o osnivanju učilišta i katedri za kontroverzističku teologiju.³² Slijedili su odgovori istih poglavara o spremnosti za provođenje dekreta o osnivanju katedri za jezike. Prvi je odgovorio - koliko se zna - general Dominikanskog reda Serafino Secchi, koji je 10. srpnja 1622. pisao Kongregaciji da će učiniti sve kako bi se izvršila naredba o osnivanju učilišta i katedri za jezike. U samostanu S. Maria sopra Minerva u Rimu je - kako je naveo - već je uveden hebrejski, da stvar dobro napreduje i da namjerava skupiti na jedno mjesto u Rimu sve one koji su prikladni za učenje jezika u skladu s odredbama sabora u Viennei, dekretima Pavla V. i same Kongregacije.³³ U prilog svoje tvrdnje on je predočio prijepis odredba generalnog kapitula održanog g. 1622. u Milanu da se dekreti Sv. Stolice na svim učilištima reda moraju provesti u roku od šest mjeseci. Ako u nekoj provinciji ne bude moguće naći kvalificirane profesore, ona će ih naći drugdje i dolično plaćati.³⁴ Dana 25. listopada 1622. odgovorio je general kapucina, izjavivši da je već naredio da se u prekomorskim provincijama njegova reda uz kontroverzističku teologiju, predaju također hebrejski, grčki i arapski.³⁵ Slično su odgovorili generali teatinaca, cistercita, kamalduležana, somaska, barnabita i rektor regularnih kanonika laternaske bazilike koji su ili izražavali spremnost uvesti spomenute jezike, ili su naglašavali važnost pojedinog jezika za studente njegova reda.³⁶ Za nas je naročito zani-

³² Prvi takav odgovor dao je 10. VII. 1622. general dominikanskog reda Serafino Secchi, poslavši prefektu Kongregacije posebno pismo u kojemu izražava svoju volju da izvrši dekret, a pismo je popraćeno prijepisom odluke generalnog kapitula svoga reda koji je bio održan 15. V. 1622. u Milanu (Rim, ASCPF, Congregazioni Particolari, vol. 1, ff. 13r, 418rv; usp. MOPH XI, 324 - 325). Slijedili su odgovori vrhovnih poglavara drugih redova ovim redoslijedom: 13. VIII. 1622. general reda Minima (ondje, f. 25r); 17. VIII. 1722. general konventualaca (ondje, f. 27r); istoga dana general isusovaca M. Viteleschi (ondje, f. 31r); 26. VIII. general kamalduležana (ondje, f. 32r); 4. X. 1622. general karmeličana (ondje, f. 531r); 25. X. 1622. general kapucina (ondje, f. 45r); 4. X. 1622. general karmeličana (ondje, f. 531r) itd.

³³ Ondje, f. 13r.

³⁴ "Denuntiamus praefatam Sacram Congregationem de Propaganda Fide nuperrime decrevisse, ut iuxta constitutionem Pauli V. in praecipuis regularium conventibus studia linguarum Hebraicae, Graecae, Arabicae et Latinae habeantur. Quare praecipimus reverendis Patribus tam provincialibus quam conventualibus, eorum praesertim conventuum nostrorum, in quibus artium et sacrae theologiae studia vigent et copiosus satis novitiorum vel studentium numerus habetur, ut post sex menses a praesentium notitia huiusmodi studia instituisse debeant sub poena absolutionis a suis officiis, conquisitis ad munus docendi doctissimis praeceptoribus; quos si ex Ordine nostro habere nequiverint, ex saecularibus accersant ac praeficiant, designatis annuis stipendiis ex communibus uniuscuiusque Provinciae sumptibus" (*Acta Capitulorum Generalium Ordinis Praedicatorum*, vol. VI., str. 324).

³⁵ Rim, ASCPF, ondje, f. 37rv.

³⁶ Ondje, ff. 13r, 16v, 20r, 32r, 511r. Jedini negativan odgovor bio je odgovor generala kamalduleškog reda koji je napisao da njegov red nema sredstava za uzdržavanje profesora jezika u Rimu (ondje, f. 420r), a general somaska odgovorio je da u njegovu glavnom samostanu S. Biagio na Montecitorio u Rimu za studij jezika nema mjesta, ali će za to naći mjesta u milanskom samostanu (ondje, f. 42r). Prokurator barnabitskog reda kasnije je izvijestio Kongregaciju da je u ime vrhovnog starješine svoga reda poslao dopis generalnom kapitu-

mljiv odgovor generala Karmelićanskog reda Sebastiana Fontane, koji je 22. prosinca 1622. odgovorio kardinalu pročelniku Kongregacije za širenje vjere da će rado narediti uvođenje učenja "ilirskoga" i arapskoga.³⁷ Još je zanimljiviji bio odgovor generala Konventualskog reda Giacomo da Bagnacavallo (1617.-1623.), koji je naveo da u jednom samostanu njegova reda na Malti već postoji katedra za arapski jezik, a da će za ustanovljenje katedre "ilirskoga" narediti dalmatinskom provincijalu da za "ilirski" (*lettere illiriche*) naročito u splitskom samostanu osnuje katedru te da se pobrine da je pohađaju nadareniji studenti. To namjerava učiniti i u Veneciji gdje će biti također uvedeno učenje grčkoga i hebrejskoga.³⁸

7. No najopširniji i za nas, nedvojbeno, najzanimljiviji je bio stav Dominikanskog reda. Premda je, naime, general reda Serafino Secchi prvi izrazio spremnost da će u cjelosti provesti dekrete o osnivanju katedri i učilišta za jezike, stvari ipak nisu tekle bez teškoća. O tomu se u arhivu Propagande sačuvala opširna dokumentacija koja otkriva kako je na to pitanje gledao jedan crkveni red koji je još u prvoj polovici XIII. st. počeo uvoditi sustavno učenje jezika. Zanimljivo je da je upravo on stavio najviše načelnih primjedaba na papine dekrete iz kojih se može razumjeti koje su sve teškoće objektivne naravi stajale na putu provedbe papinskih dekreta, iz čega se može pretpostaviti da te teškoće nisu bile samo njegove. Red je to učinio ne zbog odbijanja da ih izvrši, nego vjerojatno zato što je u tom pitanju imao najviše iskustva pa je smatrao potrebnim na to skrenuti pozornost Sv. Stolici.³⁹ Primjedbe koje je stavio na dekret i poslao Kongregaciji za širenje vjere podijeljene su u šest točaka:

a) Trebalo bi, prije svega, ukinuti prijetnje oštrim kaznama redovnicima koji ne izvrše spomenute dekrete. Iz njih bi netko mogao zaključiti da se radi o neposlušnim, a oni su cio život posvetili služenju Crkvi. Uostalom, ni crkveni sabor u Viennei nije prijetio kaznama. U Dominikanskom se redu, koji je Crkvi veoma poslušan, nije nikada ni prekidalo njegovanje onih jezika koji služe intelektualnoj izobrazbi njegovih članova koji su od vremena sabora u Viennei na tom području mnogo učinili. Sante Paganini iz Luke (Lucca)⁴⁰ je, na primjer, napisao hebrejsku gramatiku i preveo Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta. Ništa manji stru-

lu u kojemu je naglasio kako bi bilo potrebno da se svakoj provinciji njihova reda odredi po jedan samostan u kojemu bi se mladi redovnici pripremali za misije, učeći ne samo teologiju nego i jezike (Congregazioni particolari, vol. 4, f. 216rv). Zadnji je odgovorio general franjevača Opservanara fra Bernardino da Siena 23. listopada 1625., izjavivši da je, po njegovoj naredbi, u Firenci već ustanovljena katedra za arapski jezik i naden profesor (ondje, ff. 124r, 210rv).

³⁷ Ondje, f. 47r. Vidi Prilog br. IV.

³⁸ Ondje, f. 67r. Vidi dolje Prilog br. V. Provincijal Dalmatinske provincije Konventualskog reda u to vrijeme je bio fra Blaž Posarić iz Cresa.

³⁹ Te primjedbe nose indikativan naslov: "Circa decretum S. Congregationis pro studio linguarum et eius formam pro parte Fratrum Praedicatorum haec observanda proponuntur cum omni submissione et reverentia" (Rim, ASCPE, Miscellanea Diverse, vol. 22, f. 501r).

⁴⁰ Sante di Lucca (oko 1470.-1541.), vrstan poznavalac biblijskih jezika, pisac hebrejske gramatike i prevodilac s hebrejskoga i grčkoga na latinski (J. QUETIF - J. ECHARD, *Scriptores Ordinis Praedicatorum*, II, Lutetiae Parisiorum 1721., str. 114-118).

čnjak za biblijske jezike (hebrejski i grčki) bio je Siksto iz Siene.⁴¹ Na generalnim učilištima u Salamanci i gradu Alcalá de Henares kod Madrida (Complutum) spomenute jezike predaju vrsni stručnjaci. Tu je red odavno imao posebnog javnog propovjelnika za Židove. Mnogi su u prošlosti ulazili u red bez dovoljnog znanja hebrejskoga i grčkoga. Još prije dekreta Pavla V. neprestano su osnivana učilišta i katedre za jezike. Dominikanskom se redu, na temelju propisa sabora u Viennei, ne može poredbaciti neposluh, jer je izvršio sve naredbe Sv. Stolice. U odlukama tog sabora se, osim toga, ne kaže da se obveza osnivanja jezikoslovnih učilišta odnosi samo na redovnike. Ništa se o tomu ne kaže ni u V. knjizi Klementinske zbirke dekretala, nego samo da profesori jezika u javnim školama u Italiji i Španjolskoj, prema mogućnostima, moraju biti plaćeni. Naredba o osnivanju učilišta se, dakle, ne odnosi na redovnike nego samo na profesore i vlasnike javnih škola koje ne pripadaju redovnicima.

Kongregacija nalaže osnivanje škola za hebrejski, arapski i kaldejski jezik na sveučilištima Rimske kurije, u Parizu, Oxfordu, Bologni i Salamanci, a predavali bi ih po dva profesora za svaki jezik. Dekret predviđa da bi profesore sveučilišta Rimske kurije plaćala Rimska kurija, francuski kralj bi plaćao profesore pariškog sveučilišta, engleski kralj profesore na oxfordskom sveučilištu, a talijanska bi sveučilišta plaćali crkveni dostojanstvenici, kaptoli, samostani, zavodi i rektori crkava. Redovnicima, koji su bez izvora prihoda takve se obveze ne mogu name-
tati.

b) Novi crkveni propisi sadržani u dekretima stavljaju Dominikanski red u vrlo težak položaj. Njemu se, naime, nameće uvođenje ne triju jezika - hebrejskoga, arapskoga i kaldejskoga - kao što je to bio odredio sabor u Viennei za javna učilišta, niti samo hebrejskoga i grčkoga, a na važnijim učilištima i arapskoga, kao što je to bio naredio Pavao V., nego čak sedam jezika: hebrejskoga, kaldejskoga, arapskoga, latinskoga, klasičnog i novoga grčkoga te "ilirskoga". Ako se uzme u obzir da bi u dogledno vrijeme naši misionari mogli biti poslani i u druge zemlje, moglo bi se dogoditi da se od reda traži učenje i drugih jezika kao što su turski, sarmatski, gotski i mnogo drugih jezika koji se govore u misijskim zemljama. Za razumijevanje teologije i filozofije služe svega dva do tri jezika.

c) Dekretima Kongregacije naređuje se da se na svim slavnijim (sve)učilištima, naročito na sveučilištima u Rimu, Bologni, Padovi, Parizu, Toulousei, Valenciji, Beču, Ingolstadt, Salamanci i Alcalá de Henares, osnivaju katedre za jezike. Dominikanski red posjeduje 46 sveučilišta koja pripadaju u tu kategoriju. Ako bi se na svima njima moralo uvesti učenje spomenutih jezika, trebalo bi za svako od njih odmah naći po dva profesora. To bi značilo da bi red - ako se ne računa latinski - za ostalih šest jezika morao pronaći 72 profesora.⁴² Budući da red nema nijednog ili gotovo nijednog profesora za novogrčki, "ilirski" i arapski, to bi značilo da bi se on morao pobrinuti za oko 200 profesora od kojih bi svaki godišnje stajao po 50 zlatnika. Ukupni godišnji izdaci za njih iznosili bi oko 10.000 zlatnika. Toliki novac red ne može smoći,

⁴¹ Siksto di Siena, dominikanac, bibličar (Siena, 1520.-Genova, 1569.). Bio je obraćenik sa židovske vjere i vrsan stručnjak za hebrejski jezik. Napisao je više djela biblijskog sadržaja, među kojima se posebno ističe *Bibliotheca sancta... ex praeceptis catholicae Ecclesiae auctoribus collecta et in octo libris digesta* (Venecija, 1566.) koje je bilo više puta izdavano. Radi se o prvom cjelovitom izdanju pripremljenom s pravim kritičkim smislom. U njemu se po prvi put dijele svete knjige na "protokanonske" i "deuterokanonske" i apokrifne.

⁴² Na priloženom listu ovom dokumentu navedena su imena jedanaestorice profesora grčkoga i devetorice profesora hebrejskoga (Rim, ASCPF, Miscellanea diverse, 22, f. 517v).

jer se pojedini njegovi samostani jedva sebi priskrbuju najnužnije za život.

d) Neodržive su također teške kazne predviđene za prekršitelje dekreta i prekratko vrijeme za njihovo ostvarenje. "Jedva bi se za jedno cijelo stoljeće našlo 46 profesora za jezike kao što su 'ilirski', novogrčki i arapski."⁴³ Čak kad bi bilo moguće naći tollike, ne bi ih se moglo prikupiti za tri mjeseca, kako to propisuje dekret. Što se pak tiče kazni sadržanih u dekretu, lako je zamisliti kakva bi bila nanesena šteta cijelom redu ako bi, na primjer, general reda i njegovi suradnici bili suspendirani za tri ili šest mjeseci. To se vrlo lako može dogoditi ako oni kroz samo tri mjeseca ne izvrše naredbe sadržane u dekretu. Zar to nekim redovnicima ne bi dalo povoda da otkazu poslušnost suspendiranim poglavarima ili da sudski dokazuju da na to nisu obvezatni? Strogost propisanih kazni i kratkoća vremena koje stoji na raspolaganju mogli bi prouzročiti kaos u cijelom redu. Mole se kardinali Kongregacije da te činjenice imaju u vidu.

e) Posebno poglavlje predstavljaju nagrade i kazne predviđene za podložnike. Proglašavaju se nepodobnima za doktorat i više službe svi oni koji barem kroz dvije godine ne budu učili spomenute jezike, a ne određuje se unaprijed vrijeme od kada to treba računati. To znači da taj propis odmah stupa na snagu i da nitko kroz dvije godine ne može polagati doktorat. Isto tako nitko ne bi mogao biti prior, doprior ili vršiti bilo kakvu službu ako po jeziku nije Grk, Židov, Dalmatinac ili Arap. Gdje takvih nema, koga se može postaviti na te službe? Moglo bi se, dakle, dogoditi da ostanemo bez priora ili provincijala koji će biti izabrani tek za dvije ili tri godine.⁴⁴

f) Uzorita Gospoda kardinali spomenutim kaznama žele favorizirati one koji znaju hebrejski, grčki i druge jezike u postizanju akademskih naslova i službi u odnosu na druge koji imaju ista prava. Time se, zbog izvanjskih razloga, među članove reda unosi nejednakost, a to bi moglo dovesti i do beskrajnih rasprava i svađa. Zbog svih tih razloga umoljavaju se Uzorita Gospoda kardinali da smanje broj jezika koje treba uvesti na tri i da daju malo više vremena za provedbu dekreta. Veća blagost u primjeni zakona može samo pomoći njihovoj djelotvornosti provedbi.⁴⁵

U jednom drugom dokumentu vrhovna uprava istoga reda iznosi i druge razloge zbog kojih je nemoguće provesti dekret od 15. listopada 1623:

a) Nemoguće je naći profesore za navedenih sedam jezika, a kad bi ih i bilo moguće naći, samostanski prihodi nisu toliki da bi im mogli osigurati doličnu plaću. Naročito u Španjolskoj nije moguće naći ijednog profesora za kaldejski, "ilirski" i novogrčki.

⁴³ "Vix saeculo integro reperientur 46 magistri, qui publice profiteri possint linguam Illyricam, aut Graecam communem, aut Arabicam" (Rim, ASCPF, Miscellanea diverse, 22, f. 502v).

⁴⁴ "Quintum est de praemiis et paenis subditorum. Primo de paenis; inhabiles declarantur ad magisteria et dignitates qui per biennium saltem ex praefatis linguis operam non dederint et non praefinitur tempus a quo debeat incipere. Huius animadversionis executio datur. Ergo intelligi, ut ex nunc. Nullus ergo magistrari poterit modo, qui id non praestiterit usque ad biennium ac leges de futuro non de praeterito cavent. Eodem iure nullus fieri poterit Prior, aut Supprior, aut quamcumque dignitatem obtineri, nisi Graecus et Haebreus et Dalmata et Arabs lingua, ubi tales non sunt, quos instituemus? Erimus ergo acephali aut non habebimus interim Priores, aut Provinciales, qui in biennium tantum, aut triennium nobis eliguntur" (ondje, f. 503r)

⁴⁵ Cijeli dokument nalazi se u ASCPF, Miscellanea diversa, vol. 22, ff. 501r - 503v.

b) Bila je namjera Kongregacije za širenje vjere da učenjem jezika olakšati sporazumijevanje među ljudima. Tu je svrhu nemoguće postići donesenim dekretom. Čemu, naime, služe jezici kao što su hebrejski, grčki, kladejski (sirijski) i "ilirski", ako u misijskim krajevima u koje odlaze misionari nitko njima ne govori, niti ih razumije? Klasičnim grčkim i hebrejskim se već odavno nitko ne služi ili su se toliko promijenili da ne izgledaju isti jezici.

c) Jedini način da Kongregacija postigne željeni cilj jest da šalje sposobne i pripremljene teologe u misijske krajeve koji bi vrlo lako mogli naučiti govorni jezik zemlje u kojoj djeluju, kao što je to slučaj u Indiji i drugim dijelovima svijeta gdje postoji bezbroj jezika.⁴⁶

Svi ti prigovori - kako izgleda - nisu donijeli željena uspjeha, pa je Dominikanski red na kraju odustao od iznošenja teškoća, prihvativši u jednom nepotpisanom dokumentu sve bitne odredbe dekreta Kongregacije za širenje vjere:

a) Učenje jezika su naređivali razni pape, a u zadnje vrijeme Urban VIII. posebnom bulom u kojoj prijete vrlo teškim kaznama ako crkveni redovi u svojim učilištima ne uvedu učenje jezika.

b) Jezike treba predavati svaki dan u određene sate, kao što se predaju filozofija i teologija.

c) U tim predavanjima, po papinoj naredbi, moraju sudjelovati svi svećenici, kako profesori tako i studenti nižeg i višeg tečaja, hebdomadari i novaci.

d) Dužnost je rektora i "učitelja studija" (*magister studii*) pobrinuti se da se izvrše propisi dekreta. Ako to ne uspiju, moraju se poslužiti kaznama dabi svi na koje se to odnosi pribivali predavanjima iz propisanih jezika. Rektor ne smije smanjivati broj predavanja jezika. Ako je potrebno smanjiti broj sati nastavnog programa, neka to učini radije smanjujući broj jutarnjih ili večernjih sati filozofije ili spekulativne teologije.

Naredba o osnivanju katedri jezika papina je odluka koja sve odgovorne obvezuje u savjesti i mora se izvršiti pod prijetnjom strogih kazni. Uostalom, bez poznavanja jezika red ne bi bio u stanju izvršiti svoju zadaću propovijedanja evanđelja po cijelom svijetu.⁴⁷

Sve su te primjedbe na navedene dekrete odražavale objektivne teškoće na koje je Dominikanski red - i vrlo vjerojatno ne samo on - nailazio u nastojanju da provede vrlo zahtjevne papinske dekrete. Poslije dosta razmišljanja, oklijevanja i odmjerivanja vlastitih snaga, on je prihvatio sve odredbe sadržane u dekretu. On je svoju privrženost naredbi o osnivanju katedri za jezike, jednako kao i odlukama sabora u Vienni, konstituciji Pavla V. potvrdio na generalnom kapitulju održanom g. 1628. u francuskom gradu Toulouseu. Time je ona postala obvezatna za sve provincije reda bez obzira gdje se nalazile. U svezi s tim je kapitul izdao strogu naredbu svim provincijalima da - pod prijetnjom suspendiranja od njihove službe - u roku od četiri mjeseca od objavljivanja same odluke na teološka učilišta asigniraju određen broj nadarenijih redovnika da bi se oni mogli posvetiti učenju spomenutih jezika, uključujući tu novogrčki i "ilirski". Jezike im je - po odlukama kapitula - trebao predavati predstojnik učilišta ili, u slučaju da njega ne bude, neki redovnik koji je posjedovao dovoljno znanje. Kako bi potaknuo zanimanje za učenje jezika kapitul je svima onima koji bi se odlučili za studij jezika, podijelio

⁴⁶ Ondje, f. 518r.

⁴⁷ Na drugoj stranici istog lista stoji bilješka: "Pro parte Fratrum Praedicatorum aliqua proponuntur observanda circa studium linguarum S. Congregationis de Fide Propaganda" (ondje, f. 504rv).

iste povlastice koje su uživali magistri i studenti. Nastavni program jezika, njihov broj i vrstu, raspored predavanja, ponavljanja i druge pojedinosti imali su dogovorno odrediti profesori i studenti. Brigu o provođenju spomenutih odluka kapitul je povjerio predstojniku učilišta.

Ako bi on u tomu bio nemaran, njegov propust se trebao smatrati teškim prekršajem. Profesori i studenti trebali su imati prednost u častima i u promoviranju na više akademske stupnjeve u odnosu na sve druge. Ako bi, međutim, oni u obavljanju povjerenog im zadatka bili nemarni, morali su biti lišeni svih časti i onemogućeno im napredovanje u službi.⁴⁸

U spisima sljedećih generalnih kapitula o tomu više ne nalazimo nikakav izričit spomen. Vjerojatno ne samo zbog toga što su naredbe generalnog kapitula iz g. 1628. bile popraćene prijetnjom oštrih kazna u slučaju njihova neizvršavanja i što se radilo o dekretu Sv. Stolice, nego i zato što je zakon o uvođenju jezika u nastavni program Dominikanskog reda bio odavno na snazi. Tako je bilo u Dalmatinskoj provinciji istoga reda,⁴⁹ a nema razloga sumnjati da tako nije bilo i u drugim provincijama ostalih crkvenih redova.

8. Papinski dekreti o osnivanju katedri hrvatskoga-dalmatinskoga govornog jezika temeljili su se na trima osnovnim, u to vrijeme prilično raširenim postavkama: svi slavenski narodi potječu od Hrvata; oni govore istim jezikom koji se samo dijalektalno razlikuje od jednog naroda do drugoga; jezik dalmatinskih Hrvata je najstariji i najljepši, pa kao takav najpogodniji da bude opći crkveni jezik svih Slavena. Takvo je uvjerenje moguće pratiti već od sredine XV. st., i to ne samo kod slavenskih nego i talijanskih povjesničara i humanista, a nije isključeno da je ono postojalo i kod povjesničara drugih naroda. Ono je naročito došlo do izražaja na Tridentском crkvenom saboru (1545.-1563.) kada se ozbiljno pomišljalo na uvođenje narodnog jezika u bogoslužje, da bi nakon toga našlo jako uporište i na samom papinskom dvoru. Za ilustraciju ćemo navest nekoliko istaknutijih povjesničara i humanista različitih narodnosti.⁵⁰ Čini se da je spomenuto mišljenje stavio u optjecaj među učenim krugovima poznati talijanski humanist Enea Silvio Piccolomini (1405.-1464.), kasniji papa Pio II. On je za svojih diplomatskih putovanja po Europi, naročito po Češkoj, zabilježio legendu o hrvatskoj braći Čehu, Lehu i Mehu, koji su, zbog ratnih neprilika u Hrvatskoj, pobjegli iz svoje zemlje na sjever da bi tu postali praocima slavenskih naroda Čeha i Poljaka i Rusa.⁵¹

⁴⁸ *Acta Capitulum Generalium Ordinis Praedicatorum*, vol. VI., str. 357; vidi Prilog br. VI.

⁴⁹ Raffaele Grillenzoni iz Bologne, koji je g. 1623. u ime generala reda službeno pohodio Dalmatinsku provinciju, naredio je da se u njoj svaki dan moraju držati specijalizirana predavanja ili konferencije te tri puta tjedno posebne rasprave iz filozofije i jezikoslovlja: "Novitios occupantes in studiis tam artium, quam linguarum iuxta mentem Reverendissimi Patris Magistri Generalis, mandantes RR. PP. Prioribus praedictorum Conventuum, ut praedictis Novitiis de idoneo Magistro provideant, sintque sub cura Magistri usque ad sacerdotium inclusive iuxta nostras leges" (REAPHEL DE BONONIA, *Ordinationes Provinciae Dalmatiae [...] in visitatione dictae Provinciae. editae anno 1623*, Venetiis, Apud Euangelistam Deuchinum, 1624., str. 8-9).

⁵⁰ O tomu je poznati talijanski slavist Sante Graciotti napisao vrlo zanimljivu raspravu pod naslovom *Il pensiero del polacco Hosius (1558) sull'uso liturgico del volgare slavo*, koju je objavio u časopisu "Studi in onore di Arturo Cronia", Centro di studi sull'Europa orientale, Padova, 1967., str. 217-236. Njezin prijevod na hrvatski s nekim manjim pogreškama donio je zbornik "Kačić" XI./1979. Zbornik Franjevačke provincije Oresv. Otkupitelja, Split, 1979., str. 205-216. Iz nje u skraćenom obliku preuzimamo važniju argumentaciju koja se tiče našeg predmeta.

⁵¹ *De Bobemorum et ex his imperatorum aliquot origine ac gestis [...] historia*, Francofurti, 1687., str. 12-13.

U Poljskoj je Jan Długosz (1415.-1480.), najveći poljski renesansni povjesničar, dao svoju verziju te legende, spojivši je u jedno s onim što je našao u ruskoj Kronici. Za nj je, nakon po-
metnje jezika izazvane rušenjem babilonske kule, Panonija postala "prvo i najstarije sjedište,
roditeljica i učeničica" Slavena. Tu su se najprije doselili Jafetovi potomci da bi se zatim proširili
uzduž jadranske obale gdje su imali vrlo utvrđene gradove. Odatle su ugledni knezovi braća,
stariji brat Lech i mladi Čeh, preselili u krajeve iza Karpata u područja koja su se po njima na-
zvali Češka i Poljska, gdje su osnovali važnije gradove kao što su Prag, Velegrad itd.⁵²

I talijanski humanist Flavio Biondo (1392.-1463.) mislio je da je Panonija pradomovina Slave-
na, koji su kasnije zauzeli Istru i Dalmaciju, zadržali čistoću rase i jezika u odnosu na sjeverne
Slavene, koji su, istina, od njih nastali, ali su se izmiješali s drugim narodima, dajući tako po-
četak novim etničko-jezičnim tvorenama kao što su Češka i Poljska.⁵³ Čistoću jezika sačuvali
su jedino Dalmatinci.⁵⁴

Biondovo mišljenje usvojio je i drugi poljski povjesničar i humanist Matej Miechovita (Maciej
z Miechowa, 1475.-1532.) koji u svom djelu *Tractatus de duobus Sarmatis* (1. izdanje u Krakovu,
1517.), pozivajući se na Bionda, navodi da su "osim Istre i Dalmacije, koje se sada zovu Slavo-
nija, još i Poljska i Češka ostaci Slavena, i to zbog sličnosti jezika".⁵⁵

Legenda o braći Čehu i Lehu, odnosno o hrvatskom podrijetlu sjevernih Slavena poznata je i
češkom povjesničaru i humanistu Janu Skali Dubraviusu (1486.-1553.) koji ju je u svojoj *His-
toria Bohemica* obogatio novim pojedinostima. Za njega je Sarmacija bila zajednička domovina
slavenskih naroda iz koje su oni zauzeli Iliriju, zbog čega su Latini Slavene nazvali Ilirima.
Odatle su, iz slavenske Ilirije, "koja se danas naziva Hrvatska", Hrvati Čeh i Leh zbog nekog
počinjenog zločina odselili na sjever gdje su postali praocima Čeha i Poljaka.⁵⁶

⁵²"Pannoniorum regnis propriorum et advenarum habitatione coalescentibus, urbibusque nonnullis, et coloni-
nis crebris in illis constructis, primum discordiarum et odiorum fomes, deinde apertarum guerrarum, coloni-
arum et urbium subortus civili et fraterno sanguine, aliquoties praeliis commissis terram fundavit. In eam
etenim summam numerumque concreverunt, ut eius regna, quae possiderant, angusta viderentur. Duo itaque
filii Iani nepotis Iaphet, Lech et Czech, quibus Dalmatia, Serbia, Slavonia, Carvattia, et Bosna contigerant, et
praesentium et futurarum collisionum, discrimen et pericula vitaturi, peri et concordiae voce et deliberatione,
originario solo relicto, novas sedes quaerendas populandasque decreverunt [...] Egressi {fratres Czech et Lech}
vicinas et proximas terras versus occidentem (sciebant enim orientem nationibus refertum esse) perierunt.
Oram autem quam Moravia, Egra, Albia, Multania alluunt, perambulando, glebam eius animadvertentes
foecundam, et aquis irriguam, nil tamen praeter vastam solitudinem habentem culti soli, iunior natus Czech
eam sibi a germano Lech natu maiori multifariis precibus obtinuit in perpetuum, et haereditariam sortem, et
possessionem relinqui. [...] Fratre autem altero principe Lech praecibus suis condescendente, duas sedes ponit,
duasque urbes condit, unam ad ripas Multanae fluminis, quam Pragam sui linguagii inticulavit vocabulo.
Alterum ad fluentem fluvii Moravae, et hanc Wielgrad nominavit..." (J. DLUGOSZ, *Historia Poloniae libri
XII*, Francofurti, Sumptibus Ioannis Ludovici Gleditschii, 1711, str. 6-9).

⁵³F. BIONDUS, *Historiarum ab inclinatione Romanorum libri XXXI*, Basilee 1569., str. 115.

⁵⁴Pišući o Lužičkim Srbima Biondo piše: "Sunt etiam certiores proximis in regionibus Sclavorum reliquae
apud Saxones, quorum coloni maiori ex parte puram habent, qua Dalmatae nunc utuntur Sclavonicam locuti-
onem" (n. dj., str. 116).

⁵⁵Usp. talijanski prijevod tog djela pod naslovom *Historia delle due Sarmazie*, Venezia 1584., str., 51-53.

⁵⁶"Ex Illyria igitur, quae modo Croatia cognominatur, Boemi isti novitii ad hunc modum prodierunt: Czechus
Croata, erat domi, et nobilitate et factione potens; is apud suos, forte, ante consulto, caedem insignem fe-

I u Hrvatskoj je bila poznata spomenuta legenda. Prvi ju je - koliko je poznato - iz Piccolomini-ja i Miechovite prenio hvarski dominikanac Vinko Pribojević (oko 1480. - oko 1540.).⁵⁷ On u svom poznatom govoru *O podrijetlu i zgodama Slavena*, održanom g. 1525. u gradu Hvaru spominje ne samo da su braća Čeh, Leh i Meh bila "protjerana iz Dalmacije,"⁵⁸ nego i, na temelju vlastitog iskustva stečenog za vrijeme svog trogodišnjeg boravka u Poljskoj, iznosi neka zanimljiva zapažanja o Poljacima i Rusima,⁵⁹ a bio je - kako navodi - i u Rusiji, tako da se može smatrati dragocijenim svjedokom suvremenih ideja u tim zemljama u prvoj polovici XVI. st. Tako nam je ostavio zabilježenim da stanovnici Novgoroda "ne znaju nijedan drugi jezik osim slavenskoga" te da se "u vjerskim i svjetovnim poslovima (kako sam se ja osvjedočio), služe dalmatinskim govorom zadržavajući vlastito pismo, kojemu je, kaže se, tvorac Ćiril".⁶⁰

U tim razmišljanjima o starini hrvatskog naroda i njegova jezika najdalje od svih je otišao ne neki Hrvat, nego učeni poljski kardinal Stanislav Hosius (Hos, Hozjusz),⁶¹ koji je nesumnjivo

adversariis, ac citatus, die constituta ad causam dicendam non venit, acrius hinc urgentibus eum adversariis, ac magna parte Croatiae ius suum adversus contumacem armis exequi parente, non expectavit Czechius, dum in ultimum discrimen salutem suam adduceret, sed amicorum parens consilio, se in viam per tempus dedit, eo prorsus animo, ut pro vetere patria novas sibi quaereret sedes, quae per fugium, simul et domicilium exuli forent. Migravit una frater Czechii nomine Lechus, et cum utroque cognati affines, clientesque et vernulae, quos uxores atque liberi, ac caetera hominum ingens turba, ad simul proficiscendum parata, longo ac frequenti agmine subsequebatur, eo itinere per Valeriam regionem, inter Danubium et Dravum fluvium sitam, et a Croatis tum possessam, illos usque ad Pannoniam superiorem Moravis vicinam deducebat..." (J. DUBRAVIUS, *Historia Bobemica*, Basileae, Apud Petrum Pernam, 1575, str. 4-6).

⁵⁷ O njemu v. S. KRASIĆ, *Generalno učilište Dominikanskog reda u Zadru ili 'Universitas Jadertina' 1396.-1807.*, Zadar, Filozofski fakultet, 1996., str. 606-608.

⁵⁸ Usp. *O podrijetlu i zgodama Slavena*, 2. izdanje. Split, Književni krug, 1991., str. 56.

⁵⁹ N. dj., str. 61.

⁶⁰ "Ubi in hoc tractatu Moscorum, ut Mechouita refert, inter caetera notatu digna ciuitas est Nouigrod nuncupata, ambitu maior quam Roma (habet enim in circuitu quinque supra triginta milliaria), haud procul a mari Balteo Graecorum ritu, quemadmodum et universi Moscorum populi, iniciata; nullum fere praeter Sla-uorum idioma calentes. Pauci enim ex his oram, quae mare glaciale respicit, incolentes Vgnorum, qui (ut Isidorus dicit) postea Hunni dicti sunt, unde Vngari processerunt, tributa pellium sylvestrium ab eis exigendo sermonem usurpant, in caeteris, sacris et prophanis, propria literarum elementa, quorum Cyrillus auctor esse dicitur, habentes Dalmatarum sermone (quemadmodum ego ipse expertus sum) utuntur" (n. dj., str. 116-117).

⁶¹ Krakov, 1504. - Capranica /Sutri, 1579.). Potječe iz njemačke obitelji koja je bila u službi poljskog kralja. Studirao u Krakovu, Bologni i Padovi, gdje je g. 1533. položio doktorski naslov iz obaju prava i upoznao više talijanskih kolega, među kojima i budućeg papu Grgura XIII. te došao u dodir s najvažnijim humanističkim i teološkim gibanja svog vremena. Nakon povratka u domovinu neko je vrijeme proveo u krakovskoj kraljevskoj kancelariji kao štićenik biskupa i vicekancelara P. Tomickoga. G. 1543. zaređen je za svećenika, g. 1549. imenovan biskupom u Chelmnu, a g. 1551. premješten je na upravu biskupije Ermlanda u Pruskoj. Cesto je obnašao važne diplomatske misije. Kao veleposlanik kralja Sigizmunda II. Augusta bio je u Pragu, Bruxellesu i Gandu kod cara Karla V. i Ferdinanda I. Papa Pavao IV. g. 1558. pozvao ga je u Rim za savjetnika o pitanjima katoličke obnove. G. 1561. Pio IV. imenovao ga je kardinalom i legatom na Tridentskom saboru, gdje se istaknuo kao jedan od njegovih najutjecajnijih protagonista. Nakon završetka sabora vratio se u Poljsku, gdje je bio glavni pokretač katoličke obnove i kao takav g. 1566. imenovan papinskim legatom za Poljsku. G. 1569. preselio se u Rim u svojstvu veleposlanika poljskog kralja, okružen pažnjom kardinala i pape Grgura XIII. Napisao je niz zapaženih djela teološkog sadržaja, što mu je pribavilo slavu jednog od najučenijih ljudi

smatrati latinski liturgijskim jezikom. No ako bi slučajno bilo nužno prevesti bogoslužne knjige na narodni govor, to ni u kojem slučaju ne bi mogao biti poljski, nego opći slavenski koji je mnogo rašireniji od njega. Teško je - veli on - na svijetu naći rašireniji jezik od slavenskoga, jer njime govori više od jedne četvrtine europskog stanovništva. Njime se služe Česi, Moravci, Kasubi, Rusi, Dalmatinci, Bošnjaci, Hrvati, Bugari, Srbi i dr. Svi oni govore raznim dijalektima jedinstvenog slavenskog jezika. Međutim, ta je dijalektalna razlika između njih tako malezna da na pr. Poljaci bolje razumiju Dalmatince nego Nizozemci Burgundce ili Švabe Švicarce. Taj opći jezik koji svi razumiju jest "slavenski ili dalmatinski koji je mnogo ljepši nego naš [poljski] tako - ako bi bilo potrebno prevesti na narodni jezik molitve i sveta čitanja - trebalo bi ih prevesti upravo na taj jezik od kojega naš [poljski jezik] vuče korijene, koji je, uostalom, ljepši od drugih. Poznato je, uostalom, da je sv. Jeronim upravo na dalmatinski jezik preveo svete knjige, tako da je manja opasnost ako se on upotrebljava."⁶⁶

Hosiusovo se mišljenje o starini i ljepoti jezika kojim govore dalmatinski Hrvati, očito, temelji na već iznesenom uvjerenju raznih humanista i povjesničara da su Hrvati najstariji slavenski narod, od kojega - zahvaljujući braći Čehu i Lehu - potječu ostali slavenski narodi, naročito Česi i Poljaci, te da je upravo on sačuvao čistoću izvornog slavenskog jezika, čime je hrvatski dalmatinski govor kandidirao za eventualni novi liturgijski jezik svih Slavena. Slučaj je to zanimljiviji što potječe od čovjeka koji se protivio uvođenju narodnog govora u bogoslužje.⁶⁷ Govoreći o jeziku *Sclavorum aut Dalmatarum* Hosius očito ne misli na staroslavenski crkveni jezik hrvatske redakcije, nego na hrvatski narodni jezik. Kad on govori o slavenskom jeziku, koji govori jedna četvrtina europskog stanovništva (*lingua ... nostra*), on pod njim razumijeva skup slavenskih narodnih jezika ili dijalekata iste jezične skupine. *Sclavus Dalmata* je, naprotiv, za nj Slaven iz Dalmacije, a *lingua Sclavorum aut Dalmatarum* je jezik dalmatinskih Slavena ili Hrvata. Iz konteksta je jasno da se spomenuti izraz ne može odnositi na staroslavenski glagoljski hrvatske redakcije koji je kao liturgijski jezik bio u upotrebi u Dalmaciji, nego jedino

⁶⁶ "Apud Russos, neque Graecae neque Latinae linguae in sacro usus est. Numquid autem quae pronuntiavit sacerdos, e populo quivis intelligit? Pleraque ne sacerdotes quidem ipsi. Nemo tamen apud eos quiriratur officia divina lingua non intellecta decantari. Sexcenti iam et amplius anni intercesserunt, cum Cirilus et Methodius a sede Apostolica impetrarunt, ut eis rem divinam facientibus, lingua Sclavorum uti liceret. [...] Ac vix est ulla lingua sub sole, quae latius quam nostra pateat, cum plus etiam quam quartam Europae partem complecti videatur. Hac enim utuntur et Boemi, et Moravi et Cassubi, et Russi, et Moschi, et unde nos origine duxisse putamus, Sclavi, Sveti, Dalmatae, et Bosnenses, Croatae, Bulgari, Rasciani, Serbi: et aliae gentes nonnullae. Coeterum sic inter se nationes hae dialectis variant, ut minus etiam Sclavum, aut Dalmatam Polonus intelligat, quam Hollandum aut Burgundum, Svevus aut Helvetius. Quamlibet autem vos ipsos [Poljaci] amemus, tamen illud fateamur necesse est: Sclavorum aut Dalmatarum linguam esse multo elegantiore[m] quam sit nostra, ita ut si precationes et sacras lectiones in vernaculam transferri linguam oporteret, in eam potissimum transferendae sint, a qua nostra duxit originem, quae praestat etiam coeteris elegantia. Cum praesertim dalmatica lingua sacros libros Hieronymum vertisse constet, ut in eius usu minus esse periculi videatur" (S. HOSIUS, *Opera omnia hactenus edita*, Venetiis, Apud Dominicum Nicolinum, 1573, list 311).

⁶⁷ Usp. S. GRACIOTTI, n. dj., str. 209. Jedan od razloga Hosiusova protivljenja prevodenju crkvenih tekstova, naročito Sv. pisma, na žive jezike, jest bojazan da se njihovim netočnim prevodenjem ne nanese vište štete nego koristi. U tom smislu on u svojoj raspravi *Dialogus de communione sub utraque specie* kritizira Luterov prijevod Biblije za koji tvrdi da - za razliku od prijeвода koji je napravio sv. Jeronim - ima svu silu pogrešaka (usp. *Opera omnia hactenus edita*, listovi 301-309).

na hrvatski dalmatinski narodni govor. To je također jasno iz Hosiusova poziva Poljacima da se ne uvrijede što daje prednost jeziku dalmatinskih Slavena jer je on "mnogo ljepši nego naš". S tim bi se jezikom poljski morao natjecati, što ni u kojem slučaju ne može biti staroslavenski hrvatske redakcije, koji je zahvaljujući autoritetu Solunske Braće i sv. Jeronima više stoljeća bio u upotrebi, nego hrvatski narodni govor koji je u to vrijeme bio u upotrebi u Dalmaciji. Uostalom, staroslavenski crkveni govor je - navodi Hosius - u Poljskoj, Češkoj i Moravskoj nanio više štete nego koristi, jer su ga vjernici manje razumjeli nego latinski, a u Rusiji nije bio sasvim razumljiv ni samim svećenicima, jer se radi ne o narodnom nego o arhaičnom slavenskom jeziku. Hosius, razumljivo, nije pisao o bosansko-hercegovačkom nego o dalmatinskom jeziku. To je sasvim razumljivo, jer je do tog vremena sva hrvatska narodna književnost cvala u Dalmaciji i po djelima Dalmatinaca.⁶⁸

9. Papinske dekrete o uvođenju živih jezika u nastavni program visokih crkvenih škola i sveučilišta u XVII. st. treba promatrati u sklopu onodobnih prilika u kojima su se nalazili pojedini jezici. To naročito vrijedi za "ilirski" ili "slavenski" jezik, koji crkveni dokumenti - i ne samo oni - poistovjećuju s jezikom kojim su u to vrijeme govorili dalmatinski Hrvati. Ti su papinski dekreti u najmanju ruku iznenađuju svojom smionošću, jer je u to vrijeme postojala samo njegova gramatika Bartula Kašića (1604.), a pravopis Rajmunda Džamanjića pojavio se nešto kasnije (1639.), pa još nije moglo biti ni govora o nekom jedinstvenom i općeprihvaćenom hrvatskom književnom jeziku. Poticaji za njegovo stvaranje došli su izvana, iz papinskog Rima gdje se razmišljalo i djelovalo u univerzalnim kategorijama.⁶⁹ Isto tako treba podsjetiti da je Rim u XVI. i XVII. st. bio stjecište mnogih učenih Hrvata, poglavito iz Dalmacije, koji su Katoličkoj crkvi dali popriličan broj istaknutih biskupa, poslanika, vizitatora i misionara za istočnoeuropske zemlje. Oni su neprestano skretali pozornost raznih papa na teško stanje katolika u turskim pokrajinama i naglašavali potrebu za misionarima i svećenicima sa znanjem narodnog jezika. Pape su na to bili naročito osjetljivi. Odatle njihovo nastojanje da pridonese rješenju jezikoslovnih problema.

Koliki je bio stvarni učinak tih dekreta o osnivanju katedri "ilirskoga" na visokim redovničkim školama i poznatim sveučilištima u Europi u ovom trenutku, na temelju nama poznatih povijesnih vrela, nije moguće preciznije odrediti. To tek treba pomno istražiti. Međutim, ima određenih znakova da oni nisu ostali mrtvo slovo na papiru. Na taj zaključak upućuje činjenica da naročito od tog vremena raste zanimanje za hrvatskim jezikom i da su ga učili ne samo domaći sinovi nego i strani misionari ili oni koji su se za tu službu pripremali u našim kraje-

⁶⁸ S. GRACIOTTI, n. dj. str. 213.

⁶⁹ Bartul Kašić u svojoj autobiografiji navodi da je sam papa Klement VIII. (1592.-1605.) u razgovoru s generalom Isusovačkog reda Klaudijom Aquaviva "toplo preporučivao proučavanje 'ilirskog' jezika" (*Autobiografiju Bartula Kašića* objavio je Miroslav Vanino u "Gradi za povijest književnosti hrvatske", 15. [Zagreb, 1940.], str. 1 - 144).

vima,⁷⁰ a bilo je slučajeva da su ga neki od njih veoma dobro naučili⁷¹ što govori u prilog činjenici da sva ta nastojanja nisu ostala na razini teoretskih razmišljanja. Jedno se ipak može s velikom sigurnošću reći: papinski dekreti o uvođenju hrvatskog govornog jezika u nastavni program europskih učilišta i sveučilišta imaju iznimnu znanstvenu, ali i političku važnost. Oni najbolje pokazuju što se u to vrijeme mislilo i planiralo na papinskom dvoru, što ni u kojem slučaju nije moglo ostati bez utjecaja na tijek kasnijih zbivanja, naročito kad je riječ o potrebi stvaranja i izboru hrvatskog književnog jezika. Mišljenja starijih pisaca o starosti, ljepoti i izvornoj čistoći hrvatskog dalmatinskog jezika mogla su samo ubrzati taj proces, naročito ako se ima u vidu činjenica da je učeni poljski kardinal Hosius svoje posljednje godine proveo upravo u Rimu. Sve to baca sasvim novo svjetlo na položaj, ulogu i važnost hrvatskog jezika kako u hrvatskim etničkim granicama, tako i izvan njih.

1792. godine objavio je dobar talijanski prevodnik u pisanoj riječi taj dokument u obliku priložne Prilozi...
 Prilozi...
 De linguarum studiis in Venetiarum monasteriis erigendis.

DECRETUM S. CONGREGATIONIS DE PROPAGANDA FIDE
 HABITAE CORAM SANCTISSIMO DIE VI. DECEMBRIS MDCXXII.

Sanctissimus in Christo Pater et Dominus Dominus Gregorius divina providentia Papa XV, animadvertens inter ea, quae ad propagandam fidem utilia seu necessaria sunt, nih praestantius esse linguarum cognitione, in Congregatione coram Sanctitate Sua habita die 6 Decembris 1622. Religionum Generalibus, qui Monasteria seu Conventus Venetiis, seu aliis in locis, habeant, in quibus periti linguae illiricae et arabicae haberi possunt, praecipit ac mandari iussit, ut quamprimum iis in locos linguarum praedictarum studia erigant, accitis ad eas addiscendas ex suis subditis Regularibus iis, qui aetate, moribus ac doctrina ad Missiones idonei eorum arbitrio videbuntur, ut, cum opus fuerit, praesto sint, et a S. Congregatione de Propaganda Fide et Regna infidelium, divina favente gratia, mitti possint pro salute animarum.

L. CARD. LUDOVISIUS.

Loco + sigilli.

Franciscus Ingolus *secretarius*.⁷²

⁷⁰ Mr. Ivan Mustać, upravitelj Povijesnog arhiva u Dubrovniku, priopćio je piscu ovih redaka da je radeći u arhivu poznatog franjevačkog samostana u Fojnici u knjigama vizitacije nailazio na podatke o talijanskim klericima koji su tu dolazili učiti hrvatski jezik. Takvih je primjera vjerojatno bilo više.

⁷¹ Primjer talijanskog isusovca Jakova Mikalje (1600.-1654.), koji je kao misionar ne samo dobro naučio hrvatski nego i, troškom Kongregacije za širenje vjere, izdao za ono doba dobar hrvatsko-latinsko-talijanski rječnik *Blago jezika slovinskoga* (Ancona, 1650.), vjerojatno nije bio usamljen.

⁷² R. DE MARTINIS, *Iuris Pontificii de Propaganda Fide pars secunda*, Romae, 1909, str. 8 - 9, br. V.

II.

*De studio linguarum Missionariis praescripto.*DECRETUM S. CONGREGATIONIS DE PROPAGANDA FIDE
HABITAE CORAM SANCTISSIMO DIE XVI OCTOBRIS MDCXXIII.

Quoniam a Concilii Viennensis celebratione usque ad initia Pontificatus f. (elicitis) r. (ecordationis) Pauli Papae V. experientia comprobavit, linguarum studia aut non fuisse ab iis, quibus praeceptum fuerat, instituta, aut post institutionem paulatim neglecta omnino perisse, et novissime hoc idem compertum est ex iis, quae post eiusdem Pauli constitutionem et S. Congregationis de Propaganda Fide decreta contingere, eadem S. Congregatio dolens opus ad animarum salutem necessarium tam facile negligi, praesertim ab iis qui ad illam procurandam fuere a sanctis Regularium Ordinum fundatoribus destinati, cupiensque Concilium, Constitutionem ac Decreta praefata executioni demandare, ut evangelicos operarios linguis institutum habeat, ad messem Domini amplissimam opportune mittendos, praesentis decreto de speciali S. D. N. Urbani VIII. mandato iterum Regularium, et cuiusvis Instituti, Societatis et Congregationis Generalibus ac aliis Superioribus praecipit, ut linguarum hebraicae, graecae liberalis et vulgaris, arabicae, chaldaicae et illiricae studia instituant, institutaque conservent, et, ubi fieri poterit, ampliora efficiant; alioquin, si post spatium trium mensium in monasteriis et conventibus almae Urbis et sex citra menses, et octo ultra montes, a die publicationis huius decreti inchoandum, in monasteriis et conventibus earum civitatum in quibus celebriora gymnasia seu universitates constitutae sunt, ut Boninae, Patavii, Parisiis, Tholosae, Valentiae, Viennae Austriae, Ingolstadii, Coloniae, Lovanii, Salmantiae et Compluti, et denique in iis in quibus generalia et insigniora Regularium studia erecta sunt, mandatum hoc non impleverint, in eiusque observatione non perseveraverint, si Generales fuerint, eo ipso suspensionem a divinis Sedi Apostolicae reservatam incurrant, et, si per tantumdem temporis ab executione huius mandati destiterint, ipso iure et facto etiam ab officio suspensi existant; et interim officium ipsum a Procuratoribus Generalibus ad Summi Pontificis ac eiusdem Sedis beneplacitum administrent; si vero Generalibus inferiores Praelati in adimplendo hoc mandato negligentes, ut supra, fuerint, primo suspensionem a divinis, ut praefertur, reservatam, deinde poenam inhabilitatis ad maiores Religionis gradus et dignitates eo ipso incurrant, a qua inhabilitate non nisi per Sedem Apostolicam absolvi possint.

Verum, quia non satis est Superiores Regularium suum in hac re praestare officium, si, qui linguis studere debent, opus hoc vere pium detrectent et negligent, eadem S. Congregatio de eiusdem Sanctissimi speciali mandato praecipit, ne, alapso triennio ab institutis linguarum studiis inchoando, Regulares, qui tunc non excedent quadragesimum aetatis annum, ac illi qui in posterum perpetuis et futuris temporibus ad Religionem in quacumque aetate recipiuntur, ad magisteria vel alios gradus suarum Religionum, seu, ubi non sunt magisteria et gradus, ad dignitates a Superioribus eorum admittantur, nisi ultra consuetum theologiae studium et alia ab earundem suarum Religionum constitutionibus requisita, et per biennium uni saltem ex praedictis linguis operam dederint, eamque sufficienter calluerint, super qua a persona per S. Congregationem deputandam examinari debeant, prius quam ad ea eos easve assumantur. Quod, si contra praesentis decreti dispositionem ad magisteria sive gradus vel dignitates praedicta admissi fuerint, magisteriorum seu graduum vel dignitatum praedictarum collatio nulla sit, et Superiores qui transgressi fuerint, passiva voce sint perpetuo privati.

Quoniam autem multi praemio magis ad virtutes incitantur quamquam poenis, eadem S. Congregatio mandavit, regulares qui linguis studebunt, iis potiri et frui privilegiis, quibus

s. theologiae candidati in sua quisque Religione potiuntur et gaudent; eos vero, qui per biennium uni ex praedictis linguis operam dederint, eamque sufficienter (experimento ut supra facto) calluerint, ad gradus seu magisteria iuxta constitutum in sua Religione ordinem promoveri, et in electionibus ad officia et dignitates regulares caeteris paribus iuxta dictam Pauli V. constitutionem, aliis omnino praeferrri, alioquin electio aliter facta irritetur. Caeterum, ne decretum hoc vetustas unquam infringat aut oblivio aboleat, eiusque ignorantiam quisquam praetendere possit, eadem Congregatio de eiusdem Sanctissimi pariter mandato praecepit, ut in singulis Capitulis generalibus et provincialibus quae in posterum convocabuntur, illud legatur, et super eius observatione a Generalibus et Provincialibus ante soluta Capitula iuretur, sub poena privationis vocis activae et passivae, si alterum horum omittatur, ipso facto incurrenda, non obstantibus constitutionibus et ordinationibus apostolicis, quibuscumque privilegiis, indultis, etiam mari magno vel alias quomodolibet nuncupatis, Universitatibus, Collegiis, Congregationibus vel personis tam saecularibus quam regularibus quibuscumque et cuiusvis Ordinis, Congregationis et Instituti, sub quibuscumque tenoribus et formis ac cum quibusvis etiam derogatoriis derogatoriis, aliis efficacioribus et insolutis clausulis ac irritantibus et aliis decretis in genere vel in specie, et motu proprio aut consistorialiter vel alias quomodolibet concessis, confirmatis, approbatis, et saepius innovatis, etiam si de ipsis in specie vel individuo esset facienda mentio, nec non statutis et consuetudinibus et legitime praescriptis seu immemorabilibus ceterisque praesenti decreto contrariis, quibus Sanctitas Sua de plenitudine potestatis derogat et derogatum esse intendit. Huius autem decreti exempla, Romae vel alibi impressa, manu secretarii Congregationis vel alicuius notarii publici et sigillo alicuius personae in ecclesiastica dignitate constitutae obsignata, eam ubique locorum fidem faciant, quam originale ipsum, si esset personaliter exhibitum vel ostensum. Datum Romae etc.⁷³

III.

DECRETUM SACRAE CONGREGATIONIS DE PROPAGANDA FIDE HABITAE DIE XVII DECEMBRIS MDCXXIV

Nihil tam magnae curae est Sacrae de Propaganda Fide Congregationi, quam ut operarios plures linguis instructos habeat, quos in Messem Domini, praesertim sub haereticis et infidelibus Principibus constitutam, mittere possit. Proinde advertens aliam quoque esse eosdem multiplicandi et augendi brevioram viam, Generales Ordinum annuente SS. D. N. admonendos esse censuit, ut, praeter studia linguarum, alias a Sacra Congregatione Regularibus indicta, speciali hoc decreto praecipere velint, ut, in novitiorum receptionibus in posterum faciendis, aliqui semper ex variis nationibus vel linguis, pro modulo tamen suarum Religionum, una cum aliis hactenus recipi consueverunt, ad habitum assumantur, qui, peracto studiorum cursu, vel in simplici sacerdotio constituti, vel episcopali dignitate ornati, ad eorum provincias, propagandae fidei gratia, mitti possunt. Nam sic facientes certo sciant, se Christo Domino obsequium gratissimum et acceptissimum praestatuuros, et fidei catholicae ac suarum Religionum honori et amplificationi summo opere esse consulturos.

OCT. CARD. BANDINUS⁷⁴

⁷³ N. dj., str. 10, br. IX.; usp. Rim, ASCPF, Miscellaneae diversae, 22, str. 514 - 516.

⁷⁴ R. DE MARTINIS, n. dj., str. 20 - 21, br. XX. Potpisani kardinal Ottavio Bandini (+ Rim, 1629.) bio je rodom iz Firenze. Studirao je i doktorirao pravo u Pisi. Došavši u Rim papa Grgur XIII. imenovao ga je apo-

IV.

ODGOVOR GENERALA KARMELIĆANSKOG REDA

Ill.mo e Rev.mo Sig.re S.r e Padron mio Colendiss.mo,

Siccome ne gli altri Decreti fatti nella Sacra Congregazione de Propaganda Fide non mancai di eseguir subito tutto quello e che N. S.re e detta Sagra Congregazione comandavano, con altre tanta prontezza farñ il medesimo. Hora intorno al nuovo Decreto delle lingue illirica et arabica, conforme a quello che Sua Santit' e Vostra Signoria Ill.ma mi comandano, le quali sarñ sempre prontissimo a servire col sangue e con la stessa vita. Et a V. S. Ill.ma con humilissima reverentia bagio le vesti, che Dio Nostro Sig.re felicit' sempre. Di Transponto li 22 Dicembre 1622.

Di V. S. Ill.ma e Rev.ma

humiliss.mo e devotiss.mo servitore
fra Sebastiano Fontana, Generale di Carmelitani.⁷⁵

V.

ODGOVOR GENERALA KONVENTUALSKOG REDA

Ill.mo e Rev.mo Padron Sing.mo,

In esecuzione di quanto si ě compiaciuta di comandarmi V. S. Ill.ma e cotesta S. Congregazione de Propaganda Fide circa l'erezione delli studi delle lingue illirica et arabica, mi have da dire, che per acquisto della seconda fu instituito il Collegio di S. Antonio nell'Isola di Malta, e per acquisto della prima ho dato ordine adesso al provinciale de Dalmatia, che nel Convento di Spalatro particolarmente instituisca lettere illiriche e vi deputi ad ascoltarlo religiosi di buona riuscita; e lo stesso si ě comandato in Venetia, dove anco s'attende per comandamento della medema S. Congregazione alle lingue greca et hebrea.

Ch'ě quanto posso dire in risposta delle lettere di V. S. Ill.ma, alla quale con questo raccomandando la mia solita devott.ma servitũ, e bacio humilissimamente le sagre vesti.

Bologna li 18 gennaio 1623.

Di V. S. Ill.ma e Rev.ma humiliss.mo et obligatiss.mo servitore
fr. Giacomo da Bagnacavallo,
Generale di Minori Conventuali.⁷⁶

stolskim protonotarom. Siksto V. g. 1586. povjerio mu je upravu grada Ferma, a g. 1590. postao je namjesnikom cijele pokrajine Marke. Dana 29. srpnja 1595. Klement VIII. imenovao ga je nadbiskupom Ferma, a sljedeće godine i kardinalom. Nakon što je g. 1606. dao ostavku na položaj nadbiskupa u Fermu, g. 1626. papa Urban VIII. imenovao ga je za biskupa Ostije i dekana kardinalskog zbora.

⁷⁵ Rim, ASCPF, Congregazioni Particolari, vol. 1, f. 47rv.

⁷⁶ Rim, ASCPF, Congregazioni Particolari, vol. 1, f. 67r.

Summary

Papal Decrees Introducing Croatian Language Instruction in European Institutions of Higher Education and Universities during the seventeenth century.

Efforts towards creating a uniform Croatian literary language in the seventeenth century

The seventeenth century is one of the most important periods in Croatian cultural history. Even though Croatia made up parts of four different states – the Ottoman Empire, the Habsburg Monarchy, the Venetian Republic and the Republic of Dubrovnik – for a variety of reasons Croats in the seventeenth century felt more empowered than their political division had previously rendered them, and began to think about their unification and independence. But the way to that goal was beset with many difficult obstacles, beginning with an insufficient degree of autonomous political power to overthrow foreign domination, but also including the lack of a uniform literary language to act as the fabric of national unity. Even if the ideal of unity seemed beyond the reach of their immediate grasp, Croats nonetheless determined to work toward its realization.

The foundations of a uniform Croatian literary language were laid at the end of the 15th and the beginning of the 16th centuries, largely through popular literature written in Glagolitic, such as breviaries, missals, lectionaries, ceremonials, lives of saints, catechisms, officaries, works dealing with moral inpuccion, though the efforts of individual writers such as Džore Držić (1461-1501) and Marko Marulić (1450-1524) were important as well. Unfortunately, these books were not as effective in stimulating the development of a common literary language as they might have been because they were published in three different dialects, and these dialects were not spoken in other parts of Croatia (outside of Dalmatia). This problem became particularly evident towards the end of the 16th and beginning of the 17th centuries, when Catholic missionaries, following the directives of the Council of Trent (1545-1563), undertook to establish more regular contact with the Catholics living in the interior of the Balkans in an effort to improve their spiritual and cultural life. Thus, during this period efforts were made towards establishing a common literary language on the basis of combining Old Church Slavonic with vernacular forms that had been utilized by Croatian writers from Dubrovnik, the Venetian Republic, and Bosnia. It was felt that such a language would also be helpful in dealing with other people on the Balkan Peninsula.¹

Papal decrees introducing Latin, Greek, Hebrew, Arabic, Kaldean (Syrian) and "Illyrian" (Croatian) language inpuccion in church colleges and universities

Specific Catholic religious orders, active not only in Europe but throughout the world, contributed much to the study of vernacular languages, including, among others, Croatian. During the Middle Ages they had introduced into their schools the study of the vernacular languages of the areas within which they worked, along with inpuccion in Latin and Greek.² This prac-

¹ *A history of Croatian literature up to the national re-awakening.*

² With this need in mind, the general chapter of the Dominican order had already in 1236 ordered that in all of its provinces the study of the languages of neighboring peoples be undertaken: "Monemus quod in omnibus provinciis et conventibus fratres linguas addiscant illorum, quibus sunt propinqui" (*Acta capitulorum generalium Ordinis Praedicatorum*, vol. I (Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum historica, tomus III), Romae 1898, p. 9).

tice was officially endorsed by Paul V's *Apostolicae servitutis onere* on July 31, 1610, which ordered all high officials of the religious orders to, along with Latin, provide instruction in Hebrew, Greek, and Arabic in their colleges and universities. If the means to implement this decree were lacking, they were told to remedy this situation as soon as possible. Qualified professors were to be found and students were to devote serious attention to their language studies. The Pope believed that the majority of the people among whom missionaries would work spoke or understood one of these four languages. Those orders who could not fulfill the Pope's decree from their own ranks were to seek out qualified personnel wherever they could find them, regardless of whether they were lay or clerical. If professors could not be obtained in the smaller centres, students were to be sent to those colleges where such instruction could be received. Procrastination in the implementation of this decree would not be tolerated. Those students who had studied these languages were to be promoted through the ranks of their orders quicker than those who had not.³

Paul V's constitution was an important document which demoted foresight and represented a turning in the history of Church education. At the very least, it showed succeeding popes the way towards improving the quality of Church education and the effectiveness of Catholic missions throughout the world. The correctness of Paul V's view was proven by succeeding popes.

Immediately following the establishment of a Congregation for Missionary Work in 1622, Pope Gregory XV, through the offices of Cardinal Ludovico Ludovisi⁴ and the Congregation's secretary Francesco Ingoli,⁵ took an important step toward improving the intellectual preparation of future missionaries. In this respect he passed two important decrees. The first decree, proclaimed September 12, 1622, created chairs of 'Controversial Theologies'⁶ in order to

³ *Collectanea S. Congregationis de Propaganda Fide seu Decreta, inunctiones, rescripta pro Apostolicis missionibus*. Romae, Ex Typographia Polyglotta S. Congregationis de Propaganda Fide, 1893, p. 137, note 3; see P. CHIOCCETTA – J. METZLER, *Il contesto storico nel quale sorse la S. Congregazione "de Propaganda Fide"*: Sacrae Congregationis de Propaganda Fide memoria rerum, 1622-1972, Rom – Freiburg – Wien, Herder, 1971, pp. 3-33.

⁴ Ludovico Ludovisi (Bologna, b. 1595 – 1632). Pope Gregory XV named him Cardinal and Archbishop of Bologna in 1621.

⁵ Francesco Ingoli (b. 1578 Ravenna, d. 1649 Rome) was a prominent lawyer of the Church. Papal legate Bonifacio Gaetano brought him to Rome. After Gaetano's death, Ingoli took up apology, studied languages and carried out various services for the Church. When Pope Gregory XV established the Congregation for Missionary Work, Ingoli was named its first secretary, an occupation he filled for the next 27 years. He thus set in motion many of the important initiatives taken up by the Congregation, including the creation of the well-known Polyglot (Vatican) Press (*Typographia Polyglotta*) for the publication of books in foreign languages, especially dictionaries and catechisms.

⁶ The Latin noun *studium*, used in papal decrees, has many meanings. Along with the original meaning which it carried in classical antiquity (*Paulys Realencyclopaedie der klassischen Altertumswissenschaft*, zweite Reihe, 7. Halbband, Stuttgart 1931, coll. 397-398) in the Middle Ages it came to mean: 'consistent learning, town or school in which the learning or studying is taking place, college' (v. DU CANGE, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, VI. Band. Graz – Aupia, Akademische Druck u. Verlagsanstalt, 1954, p. 619). In the papal decrees of the 17th century, which are discussed in the body of the work, the noun *studium* is used, in my opinion, much more in the sense of chairs of study as opposed to independent colleges, so I am reading it as such for the purposes of this paper.

provide students of theology in the various religious orders who came from areas bordering on Protestant and Orthodox countries with a comprehensive knowledge of non-Catholic theologies. Seven such chairs were to be established in Rome alone. They were housed at the *Collegium Germanicum*, the *Collegium Anglicum*, the Virgin Mary abbey of the Dominicans, the Holy Twelve Apostles abbey of the Conventuals, the St. Augustinian abbey of the Augustinians, the St. Mary of Transpontine abbey of the Carmelites, and the St. Bonaventure abbey of the Capuchins.⁷ With the second decree, proclaimed on December 6, 1622, the pope ordered the creation of chairs for "Illyrian" and Arabic languages. The heads of religious orders with abbeys in the Venetian Republic, or elsewhere provided that conditions sufficed to carry the following through, were inducted to establish chairs in these languages and to send members of their orders deemed capable of doing missionary work to study at them.⁸

The work begun by Gregory XV was continued by his successor Urban VIII (1623-1644). On October 16, 1623, he ordered all heads of religious orders, congregations, and institutions that were preparing missionaries to create chairs of language studies. Calling attention to the previous decrees of Paul V and the resolutions of the fifteenth general Council of the Church held at Vienne, France (1311-1312), Urban VIII ordered all Church colleges and universities to provide, along with Latin, instruction in Hebrew, classical Greek, modern Greek, Arabic, Kaldean, and "Illyrian." This applied not only to the Venetian Republic, but, as far as possible, to the whole of Europe. The course of instruction in these languages was to last for two years. If facilities for teaching these languages already existed, they were to be expanded. The execution of this decree was to be taken seriously and implemented immediately. Urban VIII set down precise instructions in this respect. Abbies in Rome were given a maximum of three months to carry out the completion of this decree after its publication; those in the rest of Italy were given six. Abbies outside of Italy, cities with well-known universities, such as Bologna, Padua, Paris, Toulouse, Valencia, Vienna, Ingolstadt, Cologne, Leuven, Salamanca, and Alcalá de Henares (near Madrid), and cities with reputable colleges headed by religious orders were given eight months to carry out the decree. Urban VIII threatened serious penalties and sanctions if the decrees were not carried out. Senior Church leaders were to be suspended from exercising the sacraments (*a divinis*), a suspension which only the Holy See

⁷ R. DE MARTINIS, *Iuris Pontificii de Propaganda Fide pars secunda complectens decreta, inunctiones, encyclicas litteras etc. ab eiusdem Congregatione latae*, Romae, Ex Typographia Polyglotta S. Congr. de Propaganda Fide, 1909, pp. 7-8, n. II; see Rim, Archivum Sacrae Congregationis de Propaganda Fide [= ASCPF], Miscellanea diverse, vol. 22, f. 371). Even if the decree carries the official date September 12, 1622, it certainly had to have been proclaimed some months earlier, which is most definitely attested to by the fact that replies of various leaders of religious orders to the decree begin to arrive after August 13 of the same year, that is, before the official date of the proclamation.

⁸ "Sanctissimus in Christo Pater et Dominus Dominus Gregorius divina providentia Papa XV, animadvertens inter ea, quae ad propagandam fidem utilia seu necessaria sunt, nih praestantius esse linguarum cognitione, in Congregatione coram Sanctitate Sua habita die 6 Decembris 1622. Religionum Generalibus, qui Monasteria seu Conventus Venetiis, seu aliis in locis, habeant, in quibus periti linguae illiricae et arabicae haberi possunt, praecipit ac mandari iussit, ut quamprimum iis in locos linguarum praedictarum studia erigant, accitis ad eas addiscendas ex suis subditis Regularibus iis, qui aetate, moribus ac doctrina ad Missiones idonei eorum arbitrio videbuntur, ut, cum opus fuerit, praesto sint, et a S. Congregatione de Propaganda Fide et Regna infidelium, divina favente gratia, mitti possint pro salute animarum" (R. DE MARTINIS, *ibid.*, pp. 8-9, n. V).

can lift. If they continued to fail to enact the decree even after this first suspension, they were to be suspended from carrying out their duties. For less senior officials, the punishments were more severe. Alongside of an *a divinis* suspension, they were held to be unfit for further academic advancement or for promotion within their orders, a situation which could only be remedied by a papal dispensation. The heads of all religious orders were to ensure that their members received instruction in these languages supplementary to their regular theological studies for at least two years and attained some level of proficiency. This applied to members who had not reached the age of 40 during the three years following the publication of this decree and any new members regardless of age, who hoped to obtain a doctorate, any other academic title, or to gain promotion within the order. The level of their proficiency was to be judged by individuals selected by the Congregation for Missionary Work. If, in spite of these prohibitions, someone granted a member of a religious order a doctorate or some other preferment or advancement who was not properly qualified, this award was to be rescinded, and the leaders of the religious order were to be penalized by having their passive voting rights taken away.

Knowing full well that threatening punishment is not always the best way to get things done, Urban VIII, following the example of his predecessor Paul V, included some incentives in his decree as well. Since, as Urban VIII wrote, it is easier to get some people to do their duty with rewards rather than punishments, he ordered that all novices who studied languages could oblige themselves of the various privileges usually repicited to doctoral candidates studying theology. They might be promoted to doctors or be preferred for advancement within their order.

To ensure that this decree did not fall into disuse, Urban VIII ordered that it be read at all future senior and provincial chapter convocations and that the members called to these commit themselves to its implementation before their conclusion. The decree threatened serious consequences for those who did not follow its injunctions. They would automatically lose their active and passive voting rights, regardless of any other papal decrees or injunctions, rights or privileges, awarded previously.⁹

On December 17, 1624, Urban VIII, going through the channels of the Congregation for Missionary Work, issued a further decree to the leaders of the religious orders. Along with the establishment of chairs in language studies, Urban VIII ordered that, to the largest extent possible, novices be drawn from the populations to whom they will, as missionaries, ultimately be sent, regardless of whether they will serve as simple clergy or bishops.¹⁰

⁹ R. DE MARTINIS, *ibid*, pp. 10-11; J. METZELER, *Orientation, programme et premieres decisions (1622-1649): Sacrae Congregationis de Propaganda Fide memoria rerum 1622-1972*, pp. 146-174; see ASCPF, *Congregazioni particolari*, vol. 1, ff. 350r-354r; *Miscellanea Diverse*, vol. 22, ff. 514r-516r. The decree is especially directed at each order of the Church in particular: *Congregazioni Particolari*, 1, f. 5r (Capuchins), 11rv (Teats), 13r (Dominicans), 19r i 48r (Cistercians), 20r (Barnabites), 41r (Benedictines), 42v (Somassians), 43r (egular latern Canonicals), 47r (Carmelites), 67r (Conventuals), 530r (Olivetites) and 420r (Chamaldulceans).

¹⁰ R. DE MARTINIS, *ibid*, pp. 20-21, n. XX. A similar decree was published likewise on May 5, 1722. (see *Sacrae Congregationis de propaganda Fide memoria rerum 1622-1972*, vol. III/2, Rom – Freiburg –Wien, Herder, 1971, pp. 715-716, n. XXXII).

Application of the papal decrees by particular church orders

The tone in which these papal decrees were written and the punishments they threatened leave no doubt as to the seriousness of Urban VIII's intentions. All the religious orders that were active in missionary work were to follow these instructions wholeheartedly. In this matter, they did not drag their feet. Indeed, it was as if the leaders of the religious orders were in competition with one another to carry out the decrees within the time allotted.

The first replies that arrived were those confirming the establishment of Chairs of 'Controversial Theology'.¹¹ The next that arrived confirmed the willingness of the leaders of the religious orders to establish chairs in language studies. On July 10, 1622, the general of the Dominican order, Secchi, wrote to the Congregation for Missionary Work that he would do everything he could to establish chairs in language studies. He stated that Hebrew was already being taught at the Abbey of Holy Mary in Rome. Things were progressing well, as prescribed by the Council of Vienne and the papal decrees, he said, and also that he meant to bring together in Rome all those who were suitable to the study of languages.¹² In addition to these claims he supplied a transcript of the orders of his chapter convocation in 1622 stating that the papal decrees had to be implemented within six months. If qualified professors could not be found in some provinces, they would be brought in from elsewhere and remunerated adequately.¹³

On October 25, 1622, the general of the Capuchins reported that he had already ordered all overseas provinces of his order to, along with 'Controversial Theologies,' provide instruction in Hebrew, Greek and Arabic.¹⁴ Similar replies also arrived from the generals of the Theatines, the Cistercians, Chamaldulceans, Somassians, Barnabites and the rector of the regular canonical lateran Basilians. All expressed their willingness to introduce instruction in the stated languages, or emphasized the importance of one of these languages to the students in their order.¹⁵ Especially interesting is the reply of the general of the Carmelite order, Sebastian

¹¹ Serafino Secchi, general of the Dominican order, replied first on July 10, 1622, sending the prefect of the Congregation a special letter in which he expressed his commitment to the execution of the decree. He attached to the letter a copy of a similar commitment he obtained from the general chapter convocation dated May 15, 1622. After this came the replies of the leaders of other religious orders: August 13, 1622 the general of the Minimites; On August 17, 1622, the general of the Conventuals, on the same day the general of the Jesuits M. Viteleschi; August 26 the general of the Chamaldulceans; on April 4, the general of the Carmelites; on October 25, 1622, the general of the Capuchins.

¹² Ibid., f. 13r.

¹³ See *Acta Capitulum Generalium Ordinis Praedicatorum*, vol. VI (Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum historica, tom. XI), Romae 1902, p. 324.

¹⁴ ASCPE, *ibid.*, f. 37rv.

¹⁵ Ibid., ff. 13r..... The only negative reply was from the general of the Chamaldulcean order who wrote that his order did not have the means to support professors of languages in Rome; while the general of the Somassian order replied that in his principal, Abbey St. Biagia on Montecitorio, in Rome, there was no space for the study of languages, but that he would find space at the Abbey in Milan. The Procurator of the Barnabite order later informed the Congregation in the name of the superior of his order that he sent a memorandum to the general chapter convocation in which he emphasized the importance of setting aside at least one abbey in each province of their order with the purpose of teaching not only theology but languages as well so as to prepare novices for missionary work. The last reply came from the general of the Franciscan order, br. Opservanata Bernardin of Siena, on October 23, 1625, reporting that, on his orders, a chair in Arabic language was established in Florence and that a professor has been found.

Fontani, who, on December 22, 1622, told the cardinal at the head of the Congregation for Missioary Work that he would be pleased to introduce language inpuccion in "Illyrian" and Arabic.¹⁶ A similar reply came from Giacomo da Bagnacavallo (1617-1623), the general of the Conventuals. He promised that, while a chair of Arabic already existed at an Abbey on Malta, he would inpucc the provincial head of Dalmatia to establish a chair in 'Illyrian' (*lettere illiriche*) at the abbey in Split, making also certain to ensure that the best students would attend. He intended to do the same in Venice.¹⁷

The Dominicans thought it necessary to reaffirm their commitment to the execution of the papal decrees at the general convocation of their chapter held at Toulouse in 1628. The papal decrees were made binding on all the provincial chapters of the order, where ever they may be located. Furthermore, the provincial heads of the order were warned that if within the next four months they failed to assign capable monks at theological colleges to the task of learning the languages mentioned, including modern Greek and "Illyrian," they would be suspended from their duties. The languages were to be taught by principals of these schools, but if such were not available, then a brother with sufficient knowledge was assigned this task. To induce the study of languages, the chapter accorded those who were learning them the privileges otherwise enjoyed by holders of Master's degrees. The program of language inpuccion, the number and kind of languages studied, the plan of lectures and exercises, and other such details were to be jointly determined by students and professors. The onus of implementing these decisions was put upon the principals of these colleges; non-compliance was considered a serious offense. Language professors and students were to be preferenced in the handing out of honours and academic promotions. If principals disregarded the responsibilities given them, they were deprived of all honours and prevented from further professional advancements.¹⁸

The reason for the selection of Croatian as the common language for the Slavic peoples

The papal decrees concerning the creation of chairs for Croato-Dalmatian language studies were based on three principles (rather broad ones considering the period): a) all Slavic peoples stem from the Croats; b) all Slavs speak different dialects one common language; c) the language of Croats from Dalmatia is the oldest and most beautiful and therefore best suited to become the Church language for all the Slavic peoples. These notions can be traced back to the mid 15th century, not only among Slavic historians and humanists, but Italian ones as well. These notions may have been known to historians from other backgrounds as well.¹⁹

¹⁶ Ibid., f. 47r. See appendix #4.

¹⁷ Ibid., f. 67r. See appendix #5 below. The provincial of the Conventuals for Dalmatia at the time was br. Blaž Posarić from Cres.

¹⁸ "Denuntiamus, ex decreto sanctae congregationis de Propaganda Fide habitae die 11. aprilis 1625. instituenda esse studia linguarum a sacro Viennensi concilio et a fel. record. Pauli V. constitutione praescripta et aliarum etiam, quae magis ex usus esse videntur, ut Illyricae et Graecae vulgarias..." (*Acta Capitulum Generalium Ordinis Praedicatorum*, vol. VI, p. 357).

¹⁹ Italian slavacist Sante Graciotti published a very interesting study on this topic entitled *Il pensiero del polacco Hosius (1558) sull'uso liturgico del volgare slavo* which appeared in the journal "Studi in onore di Arturo Cronia" (Centro di studi sull'Europe orientale), Padua, 1967, pp.217-236. From this work I have, in brief, taken the arguments that are of concern to the subject matter considered here.

It seems that this belief was first circulated among learned circles by the Italian humanist Enea Silvio Piccolomini (1405-1463), later Pope Pius II. During his diplomatic missions to Europe, especially Bohemia, he noted the legend of the three Croat brothers, Čeh, Leh, and Meh. This legend tells of how, due to war in Croatia, they fled from their homeland and became the founding fathers of the Czech, Polish, and Russian peoples.²⁰ The greatest Polish Renaissance historian, Jan Długosz (1415-1480), provided his own version of this legend, combining it with one which he discovered in a Russian chronicle. This legend claims that, following the biblical account of the depuption of the Tower of Babel, the Pannonian plain became the "first and most ancient centre, motherland, and teacher" of the Slavic peoples. Długosz says that it was Jafet's des-cendants who, after coming to Pannonia, eventually settled the length of the Adriatic coast, where they had well-fortified cities. From these areas the eminent princely brothers Leh, the elder one, and Čeh migrated to the lands across the Carpathians, thus giving their names to Poland and Bohemia (Češka), and building such important cities as Prague and Velegrad.²¹ The Italian humanist Flavio Biondo (1392-1463) also believed that Pannonia was the ancient homeland of the Slavs. From this location they spread to Ipia and Dalmatia and northwards, where subsequent ethnic mixing gave rise to Czech and Polish peoples and states.²² He felt that only the Dalmatians had perserved the purity of their race and language.²³ Biondo's view was accepted by another Polish humanist and historian, Maciej z Miechowa (1475-1532). In his work *Tractatus de duobus Sarmatiis* (first published in Cracow in 1517), he refers to Biondo when he states that "other than Ipia and Dalmatia, which are now called Slavonia, Poland and the Czech lands are also remnants of the Slavs, due to the similarity in language."²⁴

²⁰ See *De Bohemorum et ex his imperatorum aliquot origine ac gestis [...] historia*, Francofurti 1687, pp. 12-13.

²¹ "Pannoniorum regnis propriorum et advenarum habitazione coalescentibus, urbibusque nonnullis, et coloniis crebris in illis constructis, primum discordiarum et odiorum fomes, deinde apertarum guerrarum, coloniarum et urbium subortus civili et fraterno sanguine, aliquotes praeliis commissis terram fundavit. In eam etenim summam numerumque concreverunt, ut eius regna, quae possiderant, angusta viderentur. Duo itaque filii Iani nepotis Iaphet, Lech et Czech, quibus Dalmatia, Serbia, Slavonia, Carvattia, et Bosna contigerant, et praesentium et futurarum collisionum, discrimen et pericula vitaturi, peri et concordi voce et deliberatione, originario solo relicto, novas sedes quaerendas populandasque decreverunt [...] Egressi [fratres Czech et Lech] vicinas et proximas terras versus occidentem (sciebant enim orientem nationibus refertum esse) petierunt. Oram autem quam Moravia, Egra, Albia, Multania alluunt, perambulando, glebam eius animadvertentes foecundam, et aquis irriguam, nil tamen praeter vastam solitudinem habentem culti soli, junior natu Szech eam sibi a germano Lech natu maiori multifariis precibus obtinuit in perpetuum, et haereditariam sortem, et possessionem relinqui. [...] Fratre autem altero principe Lech praecibus suis condescendente, duas sedes ponit, duasque urbes condit, unam ad ripas Multanae fluminis, quam Pragam sui linguagii intitulavit vocabulo. Alterum ad fluentem fluvii Moravae, et hanc Wielgrad nominavit..." (J. DLUGOSZ, *Historia Poloniae libri XII*, Francofurti, Sumptibus Ioannis Ludovici Gleditschii, 1711, pp. 6-9).

²² F. BIONDUS, *Historiarum ab inclinatione Romanorum libri XXXI*, Basilee 1569, p. 115.

²³ Biondo writes the following about the Lusatian Sorbs: "Sunt etiam certiores proximis in regionibus Sclavorum reliquae apud Saxones, quorum coloni maiori ex parte puram habent, qua Dalmaetae nunc utuntur Sclavonicam locutionem" (ibid, p. 116).

²⁴ The Italian translation of this work is published under the title *Historia delle due Sarmazie*, Venice, 1584, pp. 51-53.

The legend of the brothers Čeh and Leh, or the Croatian origins of the northern Slavs, was also known to the Czech historian and humanist Jan Skal Dubravius (1486-1533), who in his book *Historia Bohemica*, added many rich details to it. He held that Sarmatia was the common historic homeland for all the Slavs, from which they also occupied Illyria, and for this reason the Latins named all the Slavs Illyrians. From Slavic Illyria, "which is today called Croatia," the Croats Čeh and Leh, due to some criminal act, migrated north to become the founders of the Czechs and Poles.²⁵

This legend was known in Croatia as well. As far as is known, Vinko Pribojević (ca.1480-ca.1540),²⁶ a Dominican, was the first Croatian author to make mention of it. In his well-known talk *On the origins and adventures of the Slavs* which was held in the city of Hvar in 1525, he discussed not only how the brothers Čeh, Leh, and Meh were "banished from Dalmatia,"²⁷ but also made some interesting observations about the Poles and Russians based on his three year visit to Poland.²⁸ He did not merely rely on the observations of other authors, as he states, but himself travelled to Russia. As a result, he can be considered a very valuable source of information on the ideas commonly held in those lands during the first half of the 16th century. For example, he notes that Novgorodians "know no other language besides Slavic" even if "in religious as well as secular matters (as I myself witnessed), they use Dalmatian speech which they write in their own alphabet, which, they claim, was created by St. Cyril."²⁹ Certainly the best and most thorough account concerning the ancient origins of the Croats and their language given during the 16th century was written by the learned Polish Cardinal Stanislav Hosius (Hos, Hozjusz).³⁰ The occasion for a deeper study into this question was

²⁵ "Ex Illyria igitur, quae modo Croatia cognominatur, Boemi isti novitii ad hunc modum prodierunt: Czechius Croata, erat domi, et nobilitate et factione potens; is apud suos, forte, ante consulto, caedem insignem fecit; cuius nomine reus, ac citatus, die constituta ad causam dicendam non venit, acrius hinc urgentibus eum adversariis, ac magna parte Croatiae ius suum adversus contumacem armis exequi parente, non expectavit Czechius, dum in ultimum discrimen salutem suam adduceret, sed amicorum parens consilio, se in viam per tempus dedit, eo prorsus animo, ut pro vetere patria novas sibi quaereret sedes, quae oerfugium, simul et domicilium exuli forent. Migravit una frater Czechii nomine Lechus, et cum utroque cognati affines, clientisque et vernulae, quos uxores atque liberi, ac caetera hominum ingens turba, ad simul proficiscendum parata, longo ac frequenti agmine subsequebatur, eo itinere per Valeriam regionem, inter Danubium et Dravum fluvium sitam, et a Croatis tum possessam, illos usque ad Pannoniam superiorem Moravis vicinam deducebat..." (J. DUBRAVIUS, *Historia Bohemica*, Basileae, Apud Petrum Pernam, 1575, pp. 4-6).

²⁶ For more information on him see S. Krasić, *General College of the Dominican order in Zadar or 'Universitas Jaderitina' 1396-1807*, Zadar, Faculty of Arts, 1996, pp.606-608.

²⁷ See *On the origins and adventures of the slavs*, 2nd edition. Split: Literary circle, 1991, p. 56.

²⁸ *Ibid.*, p. 61.

²⁹ "Ubi in hoc tractatu Moscorum, ut Mechouita refert, inter caetera notatu digna ciuitas est Nouigrod nuncupata, ambitu maior quam Roma (habet enim in circuitu quinque supra triginta miliaria), haud procul a mari Balteo Graecorum ritu, quemadmodum et universi Moscorum populi, incitata; nullum fere praeter Slauorum idioma calentes. Pauci enim ex his oram, quae mare glaciale respicit, incolentes Vgnorum, qui (ut Isidorus dicit) postea Hunni dicti sunt, unde Vngari processerunt, tributa pellium sylvestrium ab eis exigendo sermonem usurpant, in caeteris, sacris et prophanis, propria literarum elementa, quorum Cyrillus auctor esse dicitur, habentes Dalmatarum sermone (quemadmodum ego ipse expertus sum) utuntur" (*ibid.*, pp. 116-117).

³⁰ Stanislav Hosius, (Cracow 1504 – Capranica/Sutri, 1579), descends from a German family who served at the Polish court. He studied in Cracow, Bologna, and Padua, where in 1533 he obtained his doctorate in law.

provided by the Council of Trent (1545-1563), where the use of vernacular languages in Church services was considered. The Conciliar fathers' opinions clashed. Two factions opposed each other. The first supported the use of vernacular so that the laity could better follow the ritual. The second believed that Latin should be retained as the language of services to preserve the unity of the Church. One of the most vehement advocates for the introduction of vernacular was Jacob Uchanski (1502-1581), the Bishop of Chelm and the most prominent representative of the Polish episcopate. Alongside other changes to traditional ritual, Uchanski envisioned the use of Polish in Church services. These ideas were supported by the Bishop of Krk, Albert Dujmić-Gliričić (ca. 1515-1564), a Dominican from Bocca Kortska who could have confidence in the advantage the language from his own bishopric would enjoy if such a policy were adopted,³¹ as well as the archbishop of Zadar, Muzi Callini, from the Italian city of Bresce.³² After long and drawn out deliberations, the Council reached a compromise solution in 1562. It recognized the advantages that the use of the vernacular would present to the laity, but it nonetheless decided to retain Latin not only as a symbol of unity, but because it was the fabric that bound the Christian population; a concern especially prominent following the division caused by the German Reformation.

Cardinal Stanislav Hosius played a very important role in the defence of Latin at the Council of Trent due both to his erudition and his prominent position in the leadership of the Council. As a vehement proponent of Catholic unity, he was convinced that Protestants were not as interested in developing the vernacular languages as they were in depoying the unity of the Church. According to Hosius, the danger was even greater because his co-national, Uchanski, head of the Polish episcopate, was predisposed to certain Protestant ideas, especially regarding the formation of an independent Church in Poland. Hosius vehemently defended the opinions of a majority of the Church fathers: the Catholic Church was one body, and so it

He made many Italian friends, including the future Pope Gregory XIII. While pursuing his studies he also came into contact with the most important humanist and theological trends of the day. After he returned to Poland he spent some time at the Cracow Court Chancellery as a defender of Bishop and Vice-Chancellor P. Tomicki. In 1543 he took holy orders, and in 1549 he became the bishop of Chelm. In 1551 he was transferred to the bishopric of Ermland in Prussia. He carried out many important diplomatic missions. As the ambassador of King Sigisimund II Augustus he travelled to Prague, Brussels and Ghent to the courts of Charles V and Ferdinand I. Pope Paul IV invited him to Rome in 1558 to advise him on the reform of the Church. In 1561, Pius IV named him a Cardinal and appointed him the papal legate to the Council of Trent, where he became prominent as one of the Pope's most influential proponents. After the conclusion of the Council, he returned to Poland where he became the main force behind the reform of the Church. As such, he was named papal legate to Poland in 1566. In 1569 he moved to Rome to act in the capacity of ambassador of the Polish king. He was surrounded by the attention of Cardinal and Pope Gregory XIII. He wrote a series of important theological works, which brought him celebrity as one of the most erudite men of his day. (A. EICHORN, *Der ermländische Bischof und Kardinal Stanislaus Hosius*, I-II, Mainz 1854-1855; A. HUMBERT, *Hosius: "Dictionnaire de theologie catholique"*, VII, 1, Paris 1922, col. 178-190; I. LORTZ, *Kardinal Stanislaus Hosius, Beiträge zur Ekenntnis der Persönlichkeit und des Werkes*, Braunschweig 1931; G. M. GRABKE, *Cardinalis Hosii doctrina de Corpore Christi mystico in luce saeculi XVI*, Washington 1945).

³¹ See S. Krasić – F. Santa, *Albert Dujmić-Gliričić – Croatian theologian at the Council of Trent: "In Service of Humanity"*. Journal of the Archbishop-metropolitan dr. Frano Franić. Split. The Church in the World, 1987, p. 405.

³² D. FARLATI, *Illyricum*, V, Venetiis 1775, p. 128-139; S. GRACIOTTI, *ibid*, pp. 212-213.

should have one catholic language, common to all peoples.³³ He broadly laid out his opposition to introducing the vernacular in two published works: *Dialogus de communione sub utraque specie, panis scilicet et vini, coniugio sacerdotum, et sacro in vulgari lingua celebrando* and *De sacro vernaculo legendo*.³⁴ For our purposes the second work, *De sacro vernaculo legendo* is especially important because here he argued that it was desirable that the laity understand the point of holy rituals. He argued that six centuries ago, Cyril and Methodius used the language spoken at the time to found a Church language, in the mean time, it had become so antiquated that in Russia, where it was still used, not even the priests understood it. The same is true of Moravia he said, where the people better understand Latin than Old Slavonic. Because of these facts, the Poles as Catholics should consider Latin to be their liturgical language. If it is necessary to translate scripture into the vernacular, this could not be into Polish in any case, but would have to be into a general Slavic language, which is spoken more widely than Polish. Hosius claims that no other language is spoken as widely as Slavic, which is spoken by more than one quarter of Europe's population. It is the language of Czechs, Moravians, Casubians, Russians, Dalmatians, Bosnians, Croatians, Bulgarians, Serbians, etc. They all speak various dialects of a common Slavic language Hosius contends. The dialectical differences between these are so small that, for example, a Polish speaker better understands a Dalmatian, than a Dutch speaker understands a Burgundian or a German a Swiss. This common language that all Slavs understand is "Slavic or Dalmatian, which is much nicer than our Polish – so if prayers or scriptures are to be translated – they should be translated into the language from which Polish is descended, which is nicer than all the others. Furthermore, it is known that St. Jerome translated the scriptures into Dalmatian, so there is less danger if it is used."³⁵

Clearly, Hosius's view of the antiquity and beauty of the language of Croats from Dalmatia is based on the previously elaborated views of various humanists and historians who argued that the Croats were the oldest Slavic people, the view that it was from the migrations of the brothers Čeh, Leh and Meh that all the other Slavic peoples stemmed, especially the Poles and

³³ "Sicut una fides, ita visum est patribus aequum, ut una esset quasi catholica lingua communis omnium gentium et nationum, qua res divina fieret, per quam unitas etiam in fide retineretur" (I. ISOTTA, *Della Messa nella lingua volgare e della tolleranza cristiana. Discorsi*, Vercelli 1788, p. 11; see S. GRACIOTTI, *ibid*, p. 206, note 3).

³⁴ See S. HOSIUS, *Opera omnia*, Venetiis, Apud Dominicum Nicolinum, 1573, pp. 310-313.

³⁵ "Apud Russos, neque Graecae neque Latinae linguae in sacro usus est. Numquid autem quae pronunciavit sacerdos, e populo quivis intelligit? Pleraque ne sacerdotes quidem ipsi. Nemo tamen apud eos quiritur officia divina lingua non intellecta decantari. Sexcenti iam et amplius anni intercesserunt, cum Cirilus et Methodius a sede Apostolica impetrarunt, ut eis rem divinam facientibus, lingua Sclavorum uti liceret. [...] Ac vix est ulla lingua sub sole, quae latius quam nostra pateat, cum plus etiam quam quartam Europae partem complecti videatur. Hac enim utuntur et Boëmi, et Moravi et Cassubi, et Russi, et Moschi, et unde nos origine duxisse putamus, Sclavi, Sveti, Dalmatae, et Bosnenses, Croatae, Bulgari, Rasciani, Serbi: et aliae gentes nonnullae. Coeterum sic inter se nationes hae dialectis variant, ut minus etiam Sclavum, aut Dalmatam Polonus intelligat, quam Hollandum aut Burgundum, Svevus aut Helvetius. Quamlibet autem vos ipsos [Poles] amemus, tamen illud fateamur necesse est: Sclavorum aut Dalmatarum linguam esse multo elegantiore quam sit nostra, ita ut si preces et sacras lectiones in vernaculam transferri linguam oporteret, in eam potissimum transferendae sint, a qua nostra duxit originem, quae praestat etiam coeteris elegantia. Cum praesertim dalmatica lingua sacros libros Hieronymum vertisse constet, ut in eius usu minus esse periculi videatur" (S. HOSIUS, *Opera omnia hactenus edita*, Venetiis, Apud Dominicum Nicolinum, 1573, p. 311).

the Czechs. Dalmatian has therefore preserved the purity of the original Slavic language. Due to this, Hosius believed the Dalmatian language would be the best choice if a new liturgical language for all the Slavs was to be developed. This case is even more interesting if it is taken into consideration that it stems from someone who was opposed to the use of vernacular into Church services.³⁶

When he speaks of *Sclavorum aut Dalmatarum* Hosius certainly does not have in mind Old Church Slavonic rendered in Croatian, but vernacular Croatian. Also, when Hosius speaks of a Slavic language, which he claims is spoken by one quarter of Europe's peoples (*lingua ... nopa*), he understands this to mean the collection of vernacular Slavic languages or dialects of one language group. *Sclavus Dalmata* means for him a Slav from Dalmatia; while *lingua Sclavorum aut Dalmatarum* is the language of Dalmatian Slavs or Croats. From the context it is clear that the phrase can not refer to Old Church Slavonic written in Glagolitic Croatian, which was in use as a liturgical language in Dalmatia, but only to the Croatian vernacular spoken in Dalmatia. This is also evident in Hosius' comment to the Poles to not be insulted by his preference for the language of Dalmatian Slavs because it is "much nicer than ours." Polish would have to thus compete with this language; this in no case could be Old Slavonic written in Croatian, which, thanks to the authority of Sts. Cyril and Methodius and St. Jerome, was used for many centuries, but the Croatian vernacular spoken in Dalmatia at the time. In any case, Old Church Slavonic, according to Hosius, did more harm than good in Poland, Bohemia, and Moravia, because it was less comprehensible to the people than Latin, while in Russia it was not even understood by the priests. It was no longer a language spoken by the people but an archaic Slavic language. Hosius was not speaking of a Bosnian-hercegovinian language, but of a Dalmatian one. This is understandable because up to that time all of the literature had been written in Dalmatia by Dalmatians.³⁷

The papal decrees regarding the introduction of the Croatian language in the program of in-pu-ction at European colleges and universities have a large historical and cultural significance. They show most clearly what was being thought and planned at the time by the Holy See, which must have had an influence on the later course of events, especially in the matter at hand, the necessity of forming a common Croatian literary language. The opinions of older writers concerning the antiquity, beauty, and purity of the Croatian language could only speed up the process, especially if the fact that the learned Cardinal Hosius spent his last years in Rome is taken into consideration. All this puts the position, part and importance played by the Croatian language during the 17th century into a new light, both within Croatia as well as beyond its borders.

³⁶ See S. GRACIOTTI, *ibid*, p. 209. One of the reasons Hosius opposed the translation of Church texts, especially scriptures, into the vernacular was for fear that errors might creep into the translation which could do more harm than good to their original meaning. For this reason, he criticized Luther's translation of the Bible in his discussion in *Dialogus de communione sub utraque specie* where he contends that, unlike the translation done by St. Jerome, there are many errors in Luther's version. (see *Opera omnia hactenus edita*, pp. 301-309).

³⁷ S. GRACIOTTI, *ibid*, p. 213.